

O izvornom položaju reljefa u Solinu

Unutar promatranja pripadnosti reljefa s likom kralja o određenijem dobu i mjestu koji bi se međusobno potvrdili, neophodna su još neka pojašnjenja u slijedu s prijašnjima. Ona se tiču tvrdnje o donošenju mramornih ploča u splitskoj krstionici iz Solina, što je pratila mnoge osvrte na tu spomeničku skupinu. Budući da se njezino moguće solinsko podrijetlo nije nikad dokazalo niti se objasnilo temeljem čega se prvotno, a i višekrat kasnije ono uopće isticalo, jedino je preostalo vjerovati radije u nestanak neke stare zabilješke negoli u stoljećima uzdržavanu usmenu predaju.¹ A dok ta uvjerenja nisu bila ni suzbijena ozbiljnim nekim proturazlozima, usporedno su do sredine našeg stoljeća zaživjela te čak prevladala zalaganja mahom za splitsko ishodište tih odličnih kiparskih radova. Osim povjesničarskih razmatranja (bitno drugačijih od naših), tome su vodili nalazi sitnih ulomaka istovjetno urešenih pluteja uokolo katedrale, koji su izišli na svjetlo dana pri preinaci u baroku podignute kapele Sv. Dujma.²

No, kako u velikoj crkvi nije bilo pruženo neoborivih pokazatelja o stvarnom mjestu i dobu nastanka raskošnog *cancelli* koji bi sadržavao plutej s likom kralja, sve je ostajalo na krhkim nogama. Na kraju se neizvjesnostima opet nametnula solinska teza kad arheolozi iskopaše na obali Jadra i objaviše morfološki posve srodne ulomke složenog namještaja prezbiterija s prepoznatljivom figuralnom obradom.³ Otada je rasprava

¹ S obzirom da su R. Eitelbergeru kao i T. G. Jacksonu po svojoj prilici svećenici pružali prepisane spise iz arhiva, a da je I. Kukuljević u svojim obilascima obalnih gradova sredinom 19. stoljeća imao uvid u priličan broj dokumenata, koje je - primjerice - i dalje češće ovdje navodeni D. Farlati sa svojim suradnicima mogao preskočiti, jer se obazirao mahom na najvažnije, nipošto nije isključen nestanak neke zabilješke koju su imali u ruci.

² O tome usputno pišu 1929. godine M. Abramić i Lj. Karaman (bilj. 30-33, 36 u pogl. D) a potomji se navraća 1966. ali izvješća nisu potpuna, grada nije bila obradena niti ispravno objavljena, te s više gledišta nisu stanja jasna. Očito je ipak da oko katedrale bijaše neki broj mramornih ploča srodnih onima u krstionici, pa se iskorištavahu u raznim vremenima, posebice pri oblikovanju oltara zajamčeno kako u 15. tako i u 18. stoljeću, što navedene nuka na zaključke o rashodovanju ranosrednjovjekovnog *cancelli* iz iste crkve. Na prvi pogled prihvatljivo mišljenje ne smatram ičim čvrsto dokazanim, jer su te ploče mogle uistinu zaostati u tom prostoru, ili iznesene iz najbližih svetišta (uključujući i ono Sv. Ivana Krstitelja koji je morao imati svoj u predromaničkom slogu izveden oltar) ili donesene iz nekog udaljenijeg, uglavnom namijenjene preučešavanju liturgijske opreme te neujednačeno korištene.

³ E. DYGGVE, *History of Salonitan Christianity*, Oslo, 1951., Fig. 17/VI. ISTI, Oltarna pregrada u krunidbenoj crkvi kralja Zvonimira, *VHAD LVI-LIX*, 1957., 238-243, T. XXVII-XXXII. Otada nametnute dvojbe u odnosu prema prije navedenim mišljenjima jednostavno pokušava rješiti J. BELAMARIĆ, 1996., 363: "E. Dyggve je pretpostavio prema nalazu jednog ulomka, koji prikazuje slične stilske crte s

vraćena u stare kolotečine, ali se ne može kazati da je ikojim smjerom postigla konačne ishode, jer nijednim čvrstim podatkom ni jednom ni drugom mjestu nisu zajamčene prednosti.

Rekao bih da navedene neizvjesnosti dobrim dijelom potiče oskudni pregled građe koja bi se podudarala s plutejima iz gradskih crkava, podjednako kao i škrtoštvost izvješća o iskopavanjima i okolnostima nalaza ulomaka iz Solina.⁴ Dok se sve te spomenike sustavnije ne prouči, mnoga opažanja kao i naša ovim povodom, ostaju na razini pripomena za okončanje problema. No, nesumnjivo se jednom otkrivene ostatke klešanog namještaja u Solinu nije ni moglo povezati uz neko treće mjesto, jer se sličnih kiparskih radova nigdje nakon onih najpoznatijih u Zadru nije ni naslutilo. Sve je vodilo priličnim i nepriličnim domišljanjima, a neoborivom se održala tek pripadnost porijeklom i položajem razdvojenih djela istoj kamenarskoj radionici prethodno posvjedočenoj u glavnome gradu Dalmacije. Njezine su kakvoće pobliže pojašnjene, ali bez potanjih datacija opet su izbijala prilična nesuglasja.⁵ Iz stanovitog opreza mijenjahu joj i nazive (prema smještanju djela najčešće ipak zvana zadarsko-splitskom), tako da kao izuzetna pojava izaziva podrobnija određenja.

U začetku takvih gledanja postizala su naizgled uvjerljive obrise pisanja o nekoć cjelovitome *cancelu* unutar solinske crkve iz koje su najbolje sačuvani dijelovi preneseni u Split. Iako su te postavke češće poremećivane s različitim dvojbama, sve se ploče iz krstionice pokušalo spojiti u jedinstveni sastav te predočiti u idealnoj grafičkoj rekonstrukciji. Ona je često prenošena, makar je dosta čimbenika nedostajalo za predloženi oblik, možda još više za suvislu predodžbu bogato smišljene i izradene cjeline.⁶ Sve je, dakako, odavalo važnost problema oko kojeg se bez završnih opredjeljenja a s nemalo proturječnih tumačenja, zgodimice zalazilo i u teško shvatljiva lutanja. Osobito ih je - po mojem sudu - pothranjivala teza da su splitski i solinski pluteji nastali u istoj prigodi, rukom istih majstora,⁷ navodno narudžbom vrhovnika dalmatinske crkve i hrvatskoga društva u zadnjoj četvrtini 11. stoljeća.

likom vladara na pluteju iz Krstionice, da je taj zajedno s ostalim pločama krsnog zdenca prenesen iz Solina. Tome se protiv činjenica da su oko katedrale i u žrtveniku sv. Dujma nadeni ulomci koji su zajedno s njima izvorno činili dijelove iste predoltske pregrade razrušene u 13. st., kad je unutrašnjost katedrale preudešena, a krsni zdenac u crkvi Sv. Ivana bio sklopljen."

O crkvi: L. KATIĆ, *Voda po starohrvatskom Solinu*, Split, 1939, 17-20. Lj. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930., i dalje ovdje. Iskopavanja je na lokalitetu ispred društva "Bihac" poveo L. Marun te nastavio E. Dyggve, izvještaj javnosti pak dao A. GRBIN, *Narodna Starina XII*, 1933., tiskano i kao posebno izdanje navedenog društva, s opaskama uz prvi opis nalaza, 11-12. Odnedavno MHAS vrši reviziju koja je još u tijeku. M. ZEKAN, *Sv. Petar i Mojsije: krunidbena bazilika kralja Zvonimira*, Split, 1994. Mišljenje o donosu ploča iz Solina, međutim, bilježe prvi zapisi o kraljevskom reljefu u splitskoj krstionici (bilj. 3-7 u pogl. I), čemu su korijeni možda dokučivi u općim povijesnim znanjima o prijenosu kamene građe iz antičkih ruševina metropole rimske Dalmacije pri podizanju važnih splitskih građevina od razvijenog srednjeg vijeka.

⁴ Naime, nakon što je u nekoliko navrata I. Petricioli datirao radove u četvrto desetljeće 11. stoljeća (vidi s tekstom na koji se odnose bilj. 6-7, 35-40 u pogl. II. ove knjige). T. MARASOVIĆ, 1997., 28, pozivom na istoga vrlo slobodno piše: *nastanak reljefa neosporno je utvrđen oko sredine 11. ili sredine njegove druge polovice (!)*, kako mu već odgovara ne bi li i tako ipak konačno utrpao u Zvonimirovo vrijeme pa time izravno i opovrgao naše vezivanje reljefa uz Petra Krišimira IV., na što se višekrat polemički osvrće u obrani svojih novih teza. Dosljedno prvim analizama, međutim, I. Petricioli ne mijenja svoje mišljenje pa i u najnovijem tekstu: *Hrvatska i Europa I*, 1997., 490, jasno piše: *Argumentirano smo ih dativali u četvrto desetljeće 11. st. (Sv. Nediljica) i u drugu polovicu 11. st. (Sv. Lovre)*, pa je u biti neosporno vremensko razdvajanje skupine oko Grgureva ciborija (1036. godine) i kasnijih, već romaničkih djela zadarsko-kninskog podrijetla koja se unutar Zvonimirova doba i svojom, od Petriciolija davno već izdiferenciranom morfologijom, približavaju stilskom jeziku 12. stoljeća.

⁶ Ž. RAPANIĆ, 1987., 176. - smatra: *Dyggveov prijedlog prilično je proizvoljan. u njemu ima odviše kombiniranja, a sasvim malo zajamčenoga*. Ostaje činjenica da Dyggve nije osobno objavio svoj crtež ni kad je monografski obradio nalaze, nego ga je pohranio kao radnu dokumentaciju.

Prva iskopavanja crkve Sv. Petra i Mojsija u Solinu. 1931. godine

Budući da se u solinskoj uistinu monumentalno ustrojenoj i sjajno opremljenoj crkvi sv. Petra i Mojsija jeseni 1076. okrunio Dmitar Zvonimir, često je ona proglašavana njegovom gradnjom, kraljevim poduhvatom sa svom prigodno načinjenom opremom, pa se reljef kod priličnog broja pisaca proizvoljno znao tumačiti samim činom njegove krunidbe.⁸ Na kraju nije ni smetalo da li se kao takav u izravnoj povijesnoj namjeni nalazio u splitskoj katedrali, tobože kao poklon nadbiskupu Lovri, ili je postavljen kao navodni spomen na veliki događaj u Solinu sred pozornice gdje se krunjenje doista vidjelo. Suprotstavljajući se razmimoilaženjima ipak smatram da protuargumenti posebice oko prepoznavanja kralja Zvonimira, a onda i nesigurnost oko splitskog ishodišta reljefa, također postaju ukupno moguće pozitivne potvrde u prijašnjim poglavljima već iznesenima višestranim tumačenjima istog spomenika.

*

Što se tiče Solina i mjesta nalaska reljefnih ulomaka više nego srodnih prikazu kralja u Splitu, uopće ne dvojimo da je tamošnja bazilika, u kojoj ih je nađena značajna skupina, nastala tijekom vladavine Petra

⁷ U nastavku prijašnjih navoda (bilj. 78 u pogl. I, i bilj. 38 u pogl. IX) T. MARASOVIĆ, 1997., 41, piše bez vidljiva uporišta: *Okolnost da su u solinskoj bazilici pronađeni i drugi ulomci namještaja, koji su različiti od splitskih pluteja i njima sličnih ulomaka iz te solinske crkve, u skladu je s povijesnim podacima po kojima je bazilika sagrađena malo prije Zvonimirove krunidbe. Neki od tih dijelova namještaja mogli su pripadati izvornoj fazi gradnje crkve, a izrada oltarne ograde biti povjerena majstorima već afirmirane zadarsko-splitske radionice, u okviru koje je istim majstorima, u prigodi Zvonimirove krunidbe, naručen kameni namještaj za splitsku i za solinsku crkvu.* ISTI, 1994., 80, inače ponavlja prijašnju tvrdnju o ranoromaničkoj crkvi: *premda je namještaj ukrašen još uvijek izrazitom predromaničkom skulpturom.* Slojevitom pletenu ornamentiku iz tamošnjih nalaza treba još podrobno proučiti držeći, između ostalog, na umu da je 11. stoljeće općenito bilo sklono obnovama starih motiva, a da su se tehnike rada među klesarima održavale vrlo dugo.

⁸ Čini se da je prvi (s obzirom da se prije ciljalo na crkvu u Gradim po Lj. KARAMAN, 1930., 181-204) s tim događanjem u Solinu izravno nastojao povezati splitski reljef 1951. godine E. Dyggve, (ukratko: *Zvonimir poslije krunjenja prima poklon svojih podanika*). To se uvjerenje često ponavlja bez uviđanja da bi u tom slučaju spomenik trebao biti načinjen i poslije 1076. godine, pa time teže spojiv sa zadarskim djelima iz 1030-ih. godina. Ista teza sadrži i drugih slabih poveznica kiparske grade i povijesne zbilje, a lakše nadvladavanje tih pitanja uz drugačije usmjerenje problema Solina i Splita dalo je tek uočavanje čina *damnatio memoriae* kako se ovdje zalazem.

Krešimira IV.,⁹ a nipošto nakon njegove smrti. Osim što je - prema posrednom izvodu - ta bazilika spominjana u vrelima iz njegova doba, neprijeporno je Zvonimiru kao već gotova, tj. prethodno podignuta, dobro poslužila. Predmnijeva se da je baš u Solinu tom zgodom svrhovito izabrana, između ostalog u ime jačanja samosvijesti novog nositelja krune, što se može obrazložiti i s više strana. Mi je zbog izvrsnosti prostornog rješenja, istančanih tehnika građenja kao i polaganja na mjesto ranokršćanske veće bazilike (dužina 44 m), svakako ubrajamo u vrhunska postignuća iz razdoblja Reforme kao puno svjedočanstvo ondašnjeg procvata umjetničkog stvaralaštva s poimanjem obnove korijenja vjerskog života i crkvenog razvoja u pokrajini.¹⁰ Naravno, vjerojatno je baš takva unutar neprijeporno hrvatskog državnog teritorija bila dolična krunjenju kralja Krešimira, pa je privukla već time, ali i drugim povijesnim razlozima ono Zvonimirovo na pragu posljednje četvrtine 11. stoljeća.

Kad se raspravlja o pitanju nastanka crkve, ona očito pripada zenitu crkvene Reforme to jasnije što pored nje bijaše samostan (još neistražen?), čiji natprosječno uvažavani opati prisustvovali su važnim društvenim događanjima u dalmatinsko-hrvatskom podneblju.¹¹ Uloga im je, dakle, primjerena značaju i značenju sjedišta koje već gradnjom same crkve mijenja život oko Solina. Po svemu sudeći jako oživljava jedno od prijestolnih mjesta, podižući i kriterije umjetničkog stvaralaštva jer velebna, odlično opremljena crkva nije prosječna samostanska nego jedinstvena kraljevska zadužbina. Takvom ju treba ocjenjivati prema usporedbi sa svekolikim dosezima "starohrvatskog" graditeljstva, unutar kojeg se izdvaja otmjenošću zamisli u svakoj točki. Ipak je upadljivo da se, unatoč prvotnom ugledu, spominje u vrelima od 12. stoljeća samo kao vlasništvo splitske nadbiskupije, a uz posvemašnje prešućivanje zajednice samostanaca.

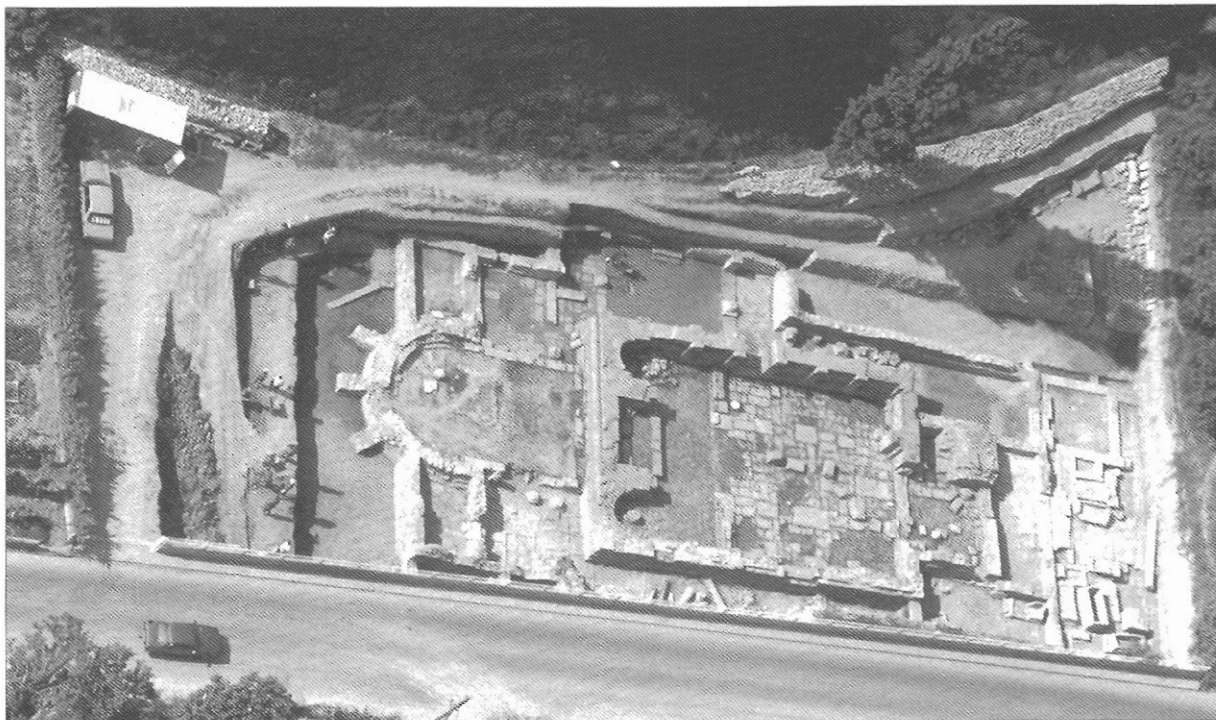
Uostalom, građevina se od arheološkog iskopavanja potvrđuje kao djelo Reforme, kazujući jednu od najizrazitijih sinteza u probou romaničkoga stila na tlu jadranske Hrvatske. U istom smislu čestim su opisima podastrote glavne vrsnoće njezina arhitektonsko-prostornog ustroja, liturgijske raščlanjenosti i tehničke doradenosti,¹² tako da su o stilskoj

⁹ Petar Krešimir, naime, oko 1070. godine dariva Gizilbertu - opatu splitskog samostana *Sv. Stjepana de piniš*, zemljište za mlinice kraj solinske crkve Sv. Petra: *CD I*, 90, tako da mu je i gospodstvo nad terenom očigledno, a postojanje svetišta prije te godine neopozivo. O tome je, uostalom, pisao L. KATIĆ, 1929., te podrobnije 1943. godine s točnim naznakama problema oko bazilike - Šuplje crkve. Ujedno je jasno kako se djelovanja ondašnjih vladara usredotočuju prema benediktincima i prema Solinu. Pregled historiografije radova o spomeniku koji nas zanima, s često vrijednim opaskama, daje: I. OSTOJIC, II, 1964., 306-310, a uz bolje uključivanje arheološke građe i A. PITEŠA, 1993.

¹⁰ Otklanjajući prijašnje dvojbe oko položaja i sadržaja crkve: L. KATIĆ, Ubikacija crkava sv. Mojsija i sv. Stjepana u Solinu, *Šišćev zbornik*, Zagreb 1929., zacijelo s pravom ističe da se čin krunjenja morao obaviti u crkvi na tlu države koju kralj preuzima, te da je ovaj bilo namijenjeno i čuvanje hrvatskih kraljevskih insignija. Neovisno o tome zanimljiva je, ali i dvojbeno misao da je dvostruki titular nastao prijenosom čašćenja sv. Petra iz najstarijeg svetišta Trpimirovića na Rižnicama I. OSTOJIC, II, 1964., 32.

¹¹ Opati samostana potvrđuju se prema dokumentima u *CD I*, 90, 127, 128. Značenje im uzdiže i činjenica da je predstojnik samostana po imenu Mojsije (više o njemu vidi dalje) *fiksiran u kamenom zabatu velike oltarne ograde iz sredine 11. st., dosad jedini epigrafički izvor o dedikacijama pojedinaca iz kruga onodobnog benediktinskog klera ... riječ je o dedikaciji čija pojava ima punu utemeljenost u akcijama gradnje i promicanja kraljevskih zadužbina i oživjelom duhovnom krugu benediktinskog monaštva*. Tako: V. DELONGA, Ranoromanički natpisi u latinskoj epigrafici kraljevske Hrvatske, *Izd. HAD 19*, 1992. 81

¹² Odmah nakon iskopavanja 1930. godine Lj. KARAMAN, Otkriće kraljevskog samostana XI vieka sv. Mojsija u Šupljoj crkvi u Solinu, *Obzor 197-202/LXII*, kao i: *Život s crkvom V*, 161. - sintezno je okarakterizirao crkvu. *...ima kao katedrala hrvatskih biskupa u Biogradu i Kninu zvonik u pročelju... i sve što falu kod crkava istog vremena podignutih u primorskim gradovima te sačinjava hrvatsku varijantu benediktinske romaničke bazilike*. Modernije analize proširenih vidokruga pružaju: V. GVOZDANOVIĆ, Značaj starohrvatske arhitekture

Zračni snimak arheološkog lokaliteta
Šuplja crkva u Solinu

pripadnosti cjeline sudovi uglavnom zaokruženi. Oni dokazuju da s umjetničkim djelima poput ovoga, hrvatski kulturni prostor vrlo rano postaje punovažećim sudionikom zapadnoeuropskoga razvijenoga srednjeg vijeka.

Uistinu je riječ o gradnji koja oprimjeruje težnju za vraćanjem ranokršćanskim uzorima svojom veličinom (26,5 x 14 m), monumentalnim razmjerom u svakom pogledu skladno ustrojene cjeline, kao i podjelom unutrašnjosti pomoću arkada na tri broda, zaključena apsidama. Bez obzira što nema velikih mogućnosti za neopozive rekonstrukcije zdanja, neprijeporno se iz matematičke harmonije tlocrta i geometrijske pravilnosti razmjera dijelova u cjelini uviđa bitna pripadnost važnim namjenama. Poglavitito u isticanju određene centričnosti na uštrb uobičajene longitudinalnosti kongregacijskih bazilika, a uz sažetost prostora čistih odnosa nužno je vidjeti pripadnost projekta vrhunskim sadržajima. U životnim uvjetima ranosrednjovjekovnog Solina zacijelo se tu iskazala dostojanstvenost kraljevskog dvora iz doba najpoduzetnijeg i pouzdano, najuspješnijeg vladara. No sve je dovedeno do savršenosti kakvoj nadaleko nema premca, pa je na djelu odlična zamisao uzorite *renovatio*.¹³ Umjesto izravnog oslanjanja na mjesne obrasce, na područna iskustva i predaje, ona se oblikuje s iznimnim vrednovanjem opće sinteze kao što i u naslovu

za opću povijest evropske predromanike, *Prilozi istraživanja starohrvatske arhitekture*, Split, 1978., 141. Također: M. JURKOVIĆ, 1996., 325-328.

¹³ Najbliža joj je više nego tipski - kako ustvrđuje I. PETRICIOLI, 1975., 111-117: *„crkva sv. Nediljice u Zadru, izniman primjer ponavljanja ustroja i prostora u manjem mjerilu* Slijedom istoga M. JURKOVIĆ je odlučniji, *Od Nina do Knina*, 1992., 39: *„kako je zadarsko-splitska grupa skulptura datirana čitavim prokonzulom Grgura otprilike u četvrto desetljeće 11. st., tako i te dvije crkve pripadaju istom periodu* I u arhitekturi a nadalje u skulpturi *posebno su jasno očitane ključne ranoromaničke novosti... ISTI, SHP 22, 1995., 72, posebice još tumači pročelje raščlanjeno zvonikom, koji se svojim oblikom približava romaničkim tornjevima - porticima ... po obliku i dijelom po funkciji evolutivni derivat westwerka. Ne pristupajući dubljim genetsko-tipološkim pranjama ukupnog ostvarenja te arhitekture, tek u poziciji na oblikovne srodnosti njezina začetka s crkvom Sv. Maura u Jesolu kraj Venecije ili one u ugarskom Zalavaru, te - još važnije - s rješavanjem jedne faze montekasinske bazilike, što potiče cjelovitije sagledavanje graditeljstva prve romanike u jadranskom bazenu.*

Sv. Petar i Mojsije u Solinu

1. Prosječna širina crkve od 13,80 m (na pročelju cca 13,70 m i začelju 13,90 m) i dužine 20,70 m pokazuje da je perimetralni četverokut crkve izveden u odnosu 2:3, pa je ta racionalna veličina najbliža iracionalnoj vrijednosti od $\sqrt{2}$. Dimenzije predvorja proilaze pak iz proporcioniranja s polazištem u ukupnoj širini crkve; zarotirana dijagonala kvadrata kojem je stranica ta širina, određuje položaj zapadnog pročelja, odnosno dužinu manje stranice predvorja s kojom je veća u zlatnom rezu.

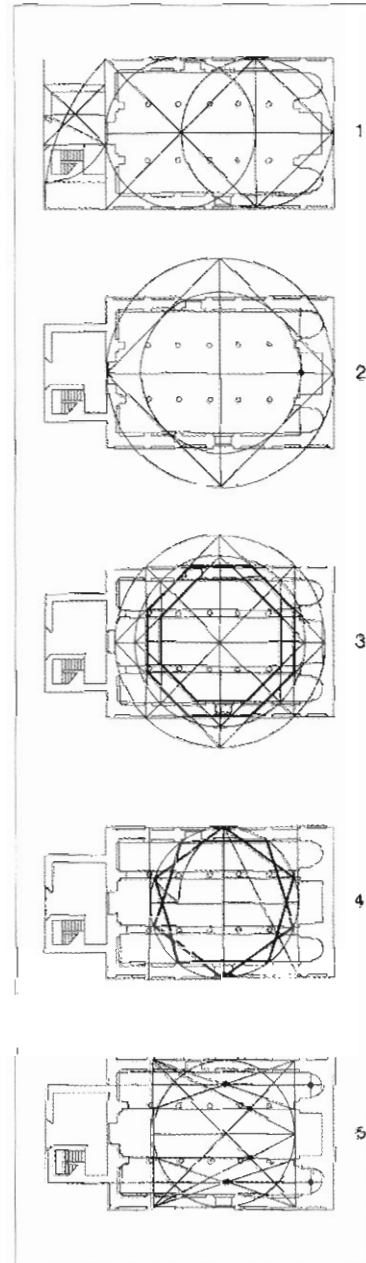
2. Položaji istocnih rubova sva tri broda u proporcijском su odnosu s ukupnom vanjskom dužinom crkve. Ta granica se određuje upisanom kružnicom u kvadratu kojem je dijagonala jednaka toj dužini.

3. Konstrukcijom pravilnih osmerokuta u kvadratima kojima su stranice jednake vanjskoj i unutarnjoj širini crkve određuje se međuodnos brodova. Kao dijagonala i stranice kvadrata (iracionalna veličina $\sqrt{2}$) odnosi se raspon srednjeg broda uključujući debljine razdjelnih zidova nad arkadama prema rasponu bočnih brodova zajedno sa vanjskim zidovima. Dakle, silueta zapadnog pročelja crkve u osnovi je tako proporcionalna.

4. Debljina uzdužnih zidova od cca 137-138 cm, računajući u to i obostrane lezene, jednaka je 1/10 prosječne sveukupne vanjske širine crkve (13,80 m), iz čega proizlazi da su vanjska i unutarnja širina postavljene u racionalnom odnosu kao 5:4. Geometrijskim postupkom ovaj kompozicijski odnos postiže se kad pravilni peterokut upišemo u kružnicu kojoj je promjer jednak ukupnoj širini crkve.

5. Kompozicijski postupak baziran na tropodjeli ukupne širine crkve, ali bez vanjskih lezena, i na ovaj način određuje raspon srednjeg broda. Daljnjom podjelom na šestine određuje se širina predvorja kao i osi bočnih apsida, kojih je položaj na isti način proporcioniran u vrlo sličnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru.

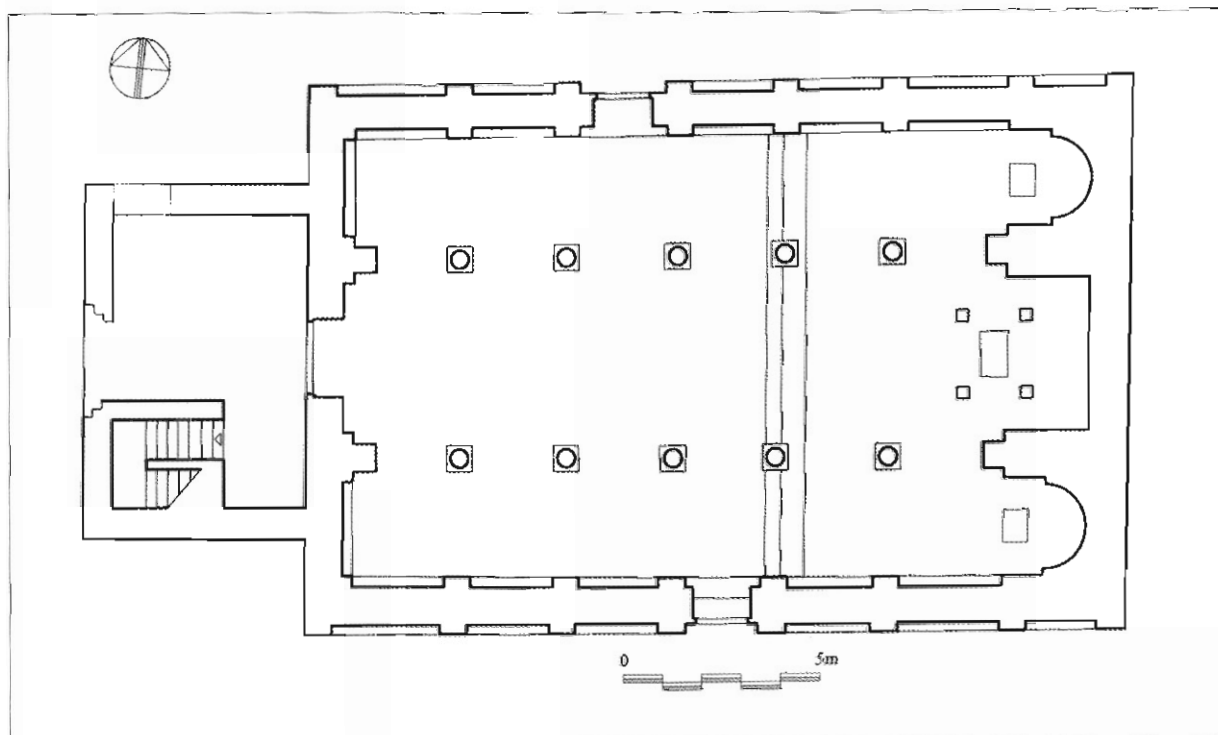
dipl. ing. arb. Ivan Tenšek

Geometrijske konstrukcije tlocrta crkve Sv. Petra i Mojsije u Solinu (I. Tenšek)

iznosi ključ duhovnih naklonosti reformnog doba prema spoznajama prvog trijumfa Crkve.

Gradevina je čak i položena na temeljima starije najveće solinske crkve iz 6. stoljeća, odnosno podignuta unutar perimetra kasnoantičke tzv. jugoistočne grobišne bazilike s kojom se u biti ne dodiruje. Ne prati ju doslovce u tlocrtu, niti ponavlja raspored prostorija, te nakon iskopavanja (jer se revizijska još obavljaju) preostaje u potankostima zaključiti što ih sve i koliko uopće povezuje. No, između dobro očuvane ruševine i pretjerano rekonstruirane novogradnje naslućuje se odnos prožet nabojem gotovo simbolične naravi, pa pothvat njezina oblikovanja uistinu daje biljeg svojem dobu i prostoru.¹⁴ Svjedočanstvo je - može se kazati - koliko težnje Crkve za isticanjem dubokih povijesnih korijena, toliko i volje naručitelja da iz ukupnog iskustva podneblja stvori spomenik izuzetnog ugleda.

*Tlocrt crkve Sv. Petra i Mojsija
u Solinu*

Očito je ranoromanička bazilika zavidne zamisli "sjela" između nepotpuno srušenih zidova i neraščišćenih ostataka kasnoantičke. Čini se da su ih namjerice zadržali kao dokaze starine, kao okvir prošlosti koje se ne žele odreći, nego ih obnovom sadržaja arhitekture u novome liku rječitro potvrđuju izborom višestranih vrela a ne samo jednog polja stvaranja. Usporedno, naime, ta u svemu iznimno trijezno oblikovana gradnja, razlaže određene preobrazbe čimbenika baštinjenih iz ranosrednjovjekovnih iskustava priobalne regije. Na pročelju ima zasebni volumen predvorja kao jedini izdvojeni dio ukupnog građevnog bloka složenog u najstrožim geometrijskim kubusima, te se slaže s načelima sveeuropskog iskustva iz otonske renesanse navlastito pokazujući svoju dvorsku namjenu.¹⁴ Ali prije svega u svojoj cjelini iznosi oslanjanje na razradu prostornih vrijednosti same arhitekture prema kasnoantičkim načelima oblikovanja, kojima čitkost svekolike unutrašnjosti bijaše važnija od izražajnosti konstrukcije kakvu će promicati romanika. Posebno je pak naglašena

¹⁴ Gotovo neshvatljivom za ovako reprezentativnu arhitekturu od početka važne namjene, naime, čini se blizina perimetralnih zidova prvotne bazilike tijelu nove crkve čiji zidovi nalijegaju na razdijelne zidove lada veće i starije građevine. Svoja osobita razmatranja o tome iznosi M. PEJAKOVIĆ, 1996. Usp. N. JAKŠIĆ, *HAMI*, 1995., na tragu čega se produbljuje problematika odnosa starog i novog zdanja. No to još uvijek ne jamči da je toranj sastavni dio jedinstvenog projekta zgrade u škopi nama koje su nadeni ulomci reljefne ornamentike iz dvije faze razvoja njima srodne kamene plastike - vidi dalje bilj.16. K tome postoje mišljenja da na tom položaju najvjerojatnije od početka bijaše samostalna gospodarska jezgra, te da bazilika nije bila tek ishod kristijanizacije pagusa, a da je pridonijela formiranju urbane fizionomije Solina: Ž. RAPANIĆ, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, *VAHD LXXIV*, 1980., 193, 199, 201. Na kraju smatram da ne treba zapostaviti ni činjenicu kratkoročne uporabe ove bazilike, kako dokazujem, sagrađene u Krešimirovo doba i zapuštene valjda neposredno po njegovoj smrti, te se - krajnje očeviti - moglo dogoditi da okolne zidine i ne stigoše ukloniti kako bijaše namil: nakon što su iste poslužile povezivanju crkve i samostana koj se valjda prostire sa sjevera svetištu.

¹⁵ Usp. npr.: K. J. CONANT, *Carolingian and Romanesque Architecture in Western Europe*, London, 1973. cap. II. Sve pak odlike arhitekture ove crkve jasno su predočena u nacrtima i geometrijskim konstrukcijama koje je za ovu ediciju posebno izradio dipl.ing. arh. Ivan Tenšek iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, te mu toplo zahvaljujem.

pripojenost razmjerno nevelikog neliturgijskog dijela prostranome odjeljenju prezbiterija, što uz svrhovito dostojanstvo odaje i ceremonijalnu narav zdanja. U tom smislu, s izvani sigurno najavljenom a iznutra uobličenom jasnoćom klasičnog predznaka, građevina se iskazuje i najdosljednija načelima crkvene Reforme u valu koje je nastala. Diči se pravilnim poretком svih članova simetričnog sustava kao i vrlo skladnim proporcijama, odavajući na prvi pogled svoju otmjenost, pa se upravo u takvome okruženju lakše i smješta, a u biti jedino pretpostavlja ili očekuje regalna tematika našega reljefa.

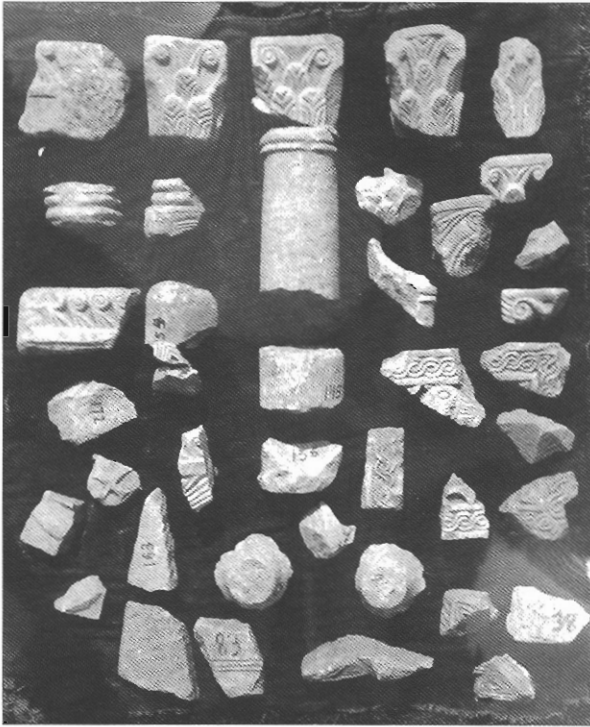
Arheolozi su u zacijelo kraljevskoj nadarbini pri iskopavanju ruševina zatekli brojne česti polomljenog namještaja. Iako se radilo o šturim ostacima reljefnih ploča, moglo se dosta pouzdano zaključiti kojim su dijelovima pripadali i koji su ih osnovni motivi resili.¹⁶ Jasno je prepoznat razvedeni *cancellus* sa stupovima i gredama koje povezivahu tri zabata nad prolazima, te u pozadini četverostrani ciborij sred četverokutne apside. Izgleda da su statički izloženi činitelji bili klesani od kamena, ali među ulomcima reljefa pretežu izradeni od mramora antičkog podrijetla, što za našu obalu nije nikakva rijetkost. Od susreta s izdancima klasične civilizacije na Sredozemlju, posebice se tijekom srednjeg vijeka cijenila plemenitost te građe kojoj se inače pridavalo i mitske označnice. U ukupnoj pak izvedbi ti su kiparski radovi morfološki pa i stilski - kako se dokazivalo i dokazalo - dobrim dijelom vrlo slični našem reljefu. To bi im moralo potvrditi neposrednu istodobnost,¹⁷ ali i tješnju vezu značajnu za spoznavanje obimnosti jednog sloja hrvatskog kiparstva, posebice dokazujući vrsnoću likovne baštine inače u tom pogledu pomalo zanemarenog Solina. Na tom planu upravo ostaci na Šupljoj crkvi otkrivaju više sastavaka člankovitog uređaja prostomo razvedenog prezbiterija koji tragom zadarskih dosegā čini jedno od najboljih ostvarenja rane romanike na uzmorju.

Iz usitnjenih ulomaka uspjelo je raspoznati bogatu plastičku obradu oltarne ograde visokog ustroja, shodnoga simetriji triju lađa. Dapače, istraživači su spojili i u izvorni oblik vratili čitav jedan tegurij, dragocjen osim s likovne strane i po natpisu kojim se potvrđuje sv. Petar kao naslovnik svetišta, a uz njega - po svoj prilici - opat imenom Mojsije, kao darovatelj velike oltarne ograde.¹⁸ Raspoznati su i sastavci arkadne sti-

¹⁶ Budući da uz mahom prihvaćene teze o srodnostima sa zadarskim plutejima i ciborijima nisu okončane analize svih nalaza kamene plastike s lokaliteta, dvoznačna je opaska T. MARASOVIĆA, *SHP 1997.*, 27: „iz dosadašnjih kraćih osvrtā na arheološki lokalitet. objavljenih poslije prvog Dyggveovog izvještaja, ili iz temeljite obrade samo dijelova cjelokupne problematike (npr. epigrafske) proizlazi da su ranosrednjovjekovni ulomci u bazilici Sv. Petra i Mojsija u Solnu pripadali različitim dijelovima namještaja (oltarna ograda, ciborij) i arhitektonskog ukrasa, i da nisu izradeni i od istih majstora. Usporedbu sa splitskim pločama, radi utvrđivanja sličnosti ili razlika, dakle, valja usredotočiti samo na dijelove oltarne ograde za koju je Dyggve ustvrdio istu klesarsko-kiparsku izradu... O ostalim nekim ulomcima živa su razilaženja u procjenama stila i vremena tek otvorena primjericu: *PPUD 32*, 1992., 202-205 itd. - pa se sluti da je bilo više faza u opremanju svetišta.

¹⁷ Svejedno nije razjašnjeno zašto se među ulomcima iskopanima u Solnu nije našlo klesanih motiva nalik onima koj pretežu na ornamentalnim plutejima u Splitu, te se možda nameću drugačiji zaključci. Isto tako se ne čini uvjerljivo razlikovanje mramorne od kamene građe. - O tome T. MARASOVIĆ, *SHP 1997.*, 27: *Dosadašnja, samo vizualna analiza (sustavno petrografske ispitivanje nije provedeno) pokazala je da je od mramora samo sačuvani zabat s natpisom... dok je manji ulomak drugog zabata isto kao i ulomak pluteja s natpisom drugog titulara (Sv. Mojsija) od vapnenca.*, pa nije jasno je li građu imao u rukama te su nam i zaključivanja drugačija. Zato upozoravam kako se te prosudbe ne slažu ni kod drugih - npr. V. Delonge, A. Piteše, itd. pa zadržavam uvjerenje da čitav septum bijaše načinjen od mramora.

¹⁸ Nasuprot L. Katiću i E. Dyggveu. I. OSTOJIC, II, 310, oko podudaranosti imena samostana i opata drži vjerojatnijim da je samostan

Ulomci kamenog namještaja iz crkve, iskopavanja 1931. godine.

jenke golemog ciborija koji također ukrašen reljefima simboličnog sadržaja (istovjetnih zadarskima) stajaše nad trpezom oltara iza nje. S obzirom na ukupnost složenog sadržaja, doradenost ustroja i oblika, uz opremu dijelom izvedenu od mramora, s pravom je ta cjelina proglašena vrhunskom zadužbinom, što je na svoj način odavala i ikonografija neodvojiva od učenja i nazočnosti benediktinaca. Poglavitito po unutrašnjoj kiparskoj razradi predočivoj u krhotinama, potvrđena je djelom rane romanike objašnjavajući umjetničke veze Solina i obalnih gradova u određenim uvjetima.¹⁹ Mi ćemo ih se držati po osovini dosadašnjih raspravljanja, iako nije sporno da množina tu iskopanih a još uvijek neproučenih klesarija nameće mnoštvo zanimljivih pitanja.

U priznatim datostima moguće je sačiniti makar sažet, slobodan prijedlog izgleda *septuma* koji ocrtavamo tek ukratko, uviđajući koliko mu činitelja nedostaje. Ograda u prvom planu najmanje je rizična, jer je uobičajeno tvore pluteji uglavnom dokučivi po pločama očuvanim u splitskoj krtionici. Naravno, to je moguće poduzeti ako se prihvati njihovo solinsko podrijetlo, kako se zasad opredjeljujemo, iako ono nije posve dokazano. Svejedno spoznajemo nipošto nevažnu činjenicu da među ulomcima pluteja na licu mjesta nema dosad istaknutih srodnih motiva, ali

nazvan po etopskom monahu iz 4. stoljeća kao piscu naputaka o redovničkom životu, što slijedi I. KATIČIĆ, 1998., 184. Međutim, moguću veću točnost prvih promišljanja pokazuju nalazi ulomka zabata s natpisom *profeta* M. ZEKAN, Četverogodišnja djelatnost MHAŠ, SHP 21, 1995., 340. sl. 12. Usp. V. DELONGA, Natpisi, 1996., 138. Tim uvjerljivijim treba držati prvotno mišljenje E. Dyggvea iz 1951. godine - da se opat spomenut na natpisu tegurija prozvao po samostanu već pri ulasku u zajednicu.

¹⁹ Inače tome ne vodi nazivanje skupine, prilično nedosljedno - vidi navode u pogl. II, *zadarsko-splitska*, te *splitsko-zadarska*, potom *zadarsko-splitska-solinska* i najposlije *zadarsko-solinska*, što bi moglo biti najprihvatljivije zbog povijesnog smještanja djela, odnosno udovoljavanja narudžbama, ali ne i radioničkog opredjeljenja koje, prema dosad stečenim uviđajima u stvaralaštvo 11. stoljeća, može biti samo jedno. Držeći se pak zadarskog ishodišta tog stožernog smjera hrvatskog kiparstva iz osvita romanike, zalažem se za zadarskog, jednog izrazom i umjećem prepoznatljivog, darovitog no bezimenog kipara kao voditelja djelovanja. Iz tih dosega, uostalom, proizlazi daljnji razvoj stila s trajno istaknutom ulogom zadarskog središta.

i da je njih premalo za približno sastavljanje *cancellusa* zadanih veličina. K tome na dostupnim nam nacrtima iz iskopavanja nije do tančina razvidan raspon među inače obvezatnim pilastricima - držačima ploča i nosačima iznad stupaca.²⁰ Činjenica, pak, da upravo oni nisu zatečeni među iskopanim ostacima ograde, donekle remeti zamisao čitave, iako nas ne čudi njihov nestanak: smije se pomišljati da su razmjerno masivni izdržali prohod vremena (valjda pad svodova), te bili privlačniji rasturačima ruševina radi svoje uporabivosti. Svakako stupiće uzdignute nad zglobovima pune ograde u prvoj vodoravnoj zoni, jamče brojni ulomci kapitelića iz davnih nalaza dok je od pluteja malo pouzdanih dijelova. A neotklonjivi teguriji, popunjeni reljefima i natpisom u opće poznatom ustroju,²¹ naznačuju negdašnje grede sukladne obrade, te se sklapa donekle uvjerljiva zamisao tročlanog *cancellusa* više-manje suglasna onoj idealnoj, danoj nakon istraživanja. Na toj razini i mi ćemo zadržati svoj osvrt ne pokušavajući uoči novih radova na lokalitetu razlučiti neprijepornu slojevitost svih dostupnih nalaza.

S obzirom na crtež koji uzimamo za putokaz, ipak se nameće roj pitanja s mogućim dopunama tezama koje stoje pred nama.²² S njima u rukama iznimno se okrećemo ocrtavanju samo jednog prijedloga o cjelini *cancellusa*, za što je neophodno preispitati razmještaj pluteja znanih iz Splita s razumijevanjem svih članova, te ih pokušati vezati u sustav arhitekture crkve. No, dok nam za to nedostaje podataka, ponajviše zbog nedovršenih istraživanja stručnjaka na terenu kao i opće razjedinjenosti građe u muzejima, raspoložemo s objavljenim spoznajama i usmjeravamo se izabranim pojedinostima. Slijedom, pak, ikonoloških čitanja važno bi bilo spoznati je li oštećena glava Krista bila na teguriju (vjerojatno središnjem) ili je možda s pluteja donjega niza. U pokušaju stvaranja zaista idealne rekonstrukcije radije bismo se priklonili poretku koji ističe središnji lik Božjeg sina, predviđajući da su barem još dva figuralna reljefa bila u poljima uz bokove srednjeg prolaza. Najvjerojatnije je desni nosio dobro nam poznatu sliku kralja: *znamen regnuma*, a drugi - sasvim neizvjesno - prizor s naslovnica crkve kao utemeljiteljima i svjedocima *sacerdotiuma* na najvišoj razini.

Dakle, simboličke su slike prevladale i na donjem nizu ploča kao i na tegurijama, te otpada pretpostavka o možda paraliturgijskom smislu reljefa s kraljem ili nešto slično. Uslikovljenja na plutejima, naime, bijahu zamjena za pisanu povijest poretka iz kojeg je nastala čitava građevina, te opisuju svoje doba uzdižući mu simboliku onako kako je ondašnja duhovna preobrazba latinskog svijeta i preporučavala. U ovom primjeru pogled na središnji oltar pod ciborijem sasvim su razgovjetno uokviravala dva po najboljem duhovnom i kiparskom iskustvu rađena "plastička plakata", te je

Dio glave Krista s pretpostavljenog tegurija crkve Sv. Petra i Mojsija u Solinu

²⁰ Dok se ne završe revizijska iskopavanja i objave rezultati, nisam bio u mogućnosti provjeravati. Nasuprot višekrat u znanosti pojašnjenih solinskih ulomaka oni splitski - na koje se pozivaju Lj. Karaman i M. Abramčić 1925. i 1929. godine, čini se da nisu točno identificirani, vjerojatno ni sačuvani u sveukupnom broju, pa im ni obrada nije potpuna. Međutim se može napomenuti da je mišljenja o reljefu u Solinu iznosio već F. Bulić.

²¹ Podrobno: V. DELONGA, *Natpisi*, 1996., uz podnaslov "Šuplja crkva", 99 i d. Važno je, dakako, da se davno prema tipologiji motiva učvršćuje veza s plutejima u Splitu.

²² Posve je, naime, ostalo zagonetno zašto E. Dyggve nije za života objavio crtež rekonstrukcije davno otkopane crkve s gradom objavljivanom od 1951. čak i u monografskoj obradi, a ne samo usput, pa niti potpisao isti crtež kao onaj izrađen za studiju M. ABRAMIĆA, 1927. Stoga se vjerojatno prema crtežu ne bismo trebali odnositi s krajnjom sigurnošću, nego ga - posebice s obzirom na :konografski neprihvatljiva slaganja - shvaćati radnim prijedlogom, samo osobnom zabilježbom ili inačicom neokonačenih promišljanja.

Glave likova na ulomcima
pretpostavljenog pluteja iz crkve
Sv. Petra i Mojsija.

jedan utjelovljavao poruku *ad gloriam Ecclesiae*, a drugi njome onda sukladnu *ad gloriam Regni*. Naslanjajući se dvojakim svojim naslovom na njih, svetište Sv. Petra i Mojsija u onodobnim duhovnim gledištima zasigurno bijaše osnaženo, smatrano uglednijim između inih drugih titulara. Bitno je da se sve sagledava u višestrukoj ovisnosti kako dostupnih dijelova uzajamno, tako i njih svih zajedno prema uistinu velebnoj bogomolji koja bi trebala biti dostojan okvir takvom skulpturalnom spomeniku izabranih doba i prilika.

Takvim se motrištima, možda, nadoknađuju nedostaci u viđenjima dvaju izvornih *cancelle*, jednog nesumnjivo nadenog u Solinu, a drugog pretpostavljanog u Splitu.²³ Pritom se na svakom pojedinom dosad stavljao po jedan figuralni reljef, umjesto da se utvrđivanjem neprijeporne oblikovne podudarnosti dvaju sukladnih članova i smisaono spoji jedno djelo sročeno s onda obvezatnom simetrijom. Ono je moglo nastati navlastito u sagledivim okolnostima jednog zlatnog doba razvoja duhovne i likovne kulture prijadranskog prostora, a nije ishodilo iz slučajnog izbora nekog općeg vjerskog sadržaja. Našim objašnjenjem u tom smjeru ne možemo preskočiti istinu da se u ruševini pri Jadru našao upravo toliki broj reljefnih čovječjih glava koliko ih iziskuju pretpostavljene simbolične slike pojma *sacerdotiuma* kao parbenjaka *regnumu*. I premda iz toga ne izvodimo neke neupitne zaključke,²⁴ gotovo nužno nagađamo da je druga glava, uz onu s natpisom S. MOISE, bila Petrova, jer njegov lik u crkvi koja se navodila kao njemu posvećena, očekujemo s istom mjerom vjerojatnosti po kojoj prepoznajemo starozavjetnog proroka. U tom dvojstvu - uz prethodna tumačenja - raskriva se, naime, jedno od načela ondašnjih učenja i predočavanja sročeno već od crkvenog oca sv. Augustina, koji iz davnine podučava: *Stari Zavjet nije drugo nego Novi zaogrnut velom, a Novi nije nego raskriveni Stari*.

U tragu drugih općenitosti, ali i pokazanih osobitosti poput uspostave slike i slova na razlomljenom reljefu, u uzajamnom odnosu s obzirom na likovnu i smislenu vrsnoću djela, može se predvidjeti natpis i nad njima. Međutim, od te letve zasad nema traga među pronadenim ulomcima, što još više otežava sve pokušaje rekonstrukcije i natpisa s regalnog reljefa, iako ga vjerodostojnije smješta u kontekst tekuće povijesti, dok pretpostavljamo da religijski motiv ne bi nužno iziskivao natpis s objašnjenjem prizora. Inače se gornja završna letva nastavlja na većini dekorativno obradenih ploča bez traga natpisa, a zasigurno je izostavljen samo na onoj s *pentagramom*. Uvažavajući očitano joj osebujnu ikonografiju, odličnu očuvanost te u svim dimenzijama jačinu naglašeniju npr. od ploče s kraljem, u takvom bi je slaganju - ako je uopće dopušteno - najrazložnije vid-

²³ Vidi: E. DYGGVE, 1957.; I. PEIRICIOLI, 1975. U pitnim ostaje je li prepoznatljiva Kristova glava uistinu dio njegova poprsja s tegurija (što bi bilo jedinstveno ali ne i neostvarivo, pa to čak radije prihvaćamo) ili s jedne plutejne ploče kakvima se pripisuju ostali ostaci: likova. Onome uz koji je natpis (te ga opravdano Lj. Karaman, E. Dyggve, L. Katić i dr. smatraju sv. Mojsijem bez obzira što nema aureolu - vidi bilj. 28.) jasno se vidi u pozadini površina ugnuta kao na reljefu s kraljem, te pripadnost ne bi trebala biti upitna (čak i uz odlaganje završnog vijenca?), kao što ostaje za Kristovu glavu.

²⁴ No, ne možemo zaobići nužnost traženja povijesnih podloga i materijalnih dokaza povezivanju općih teza današnje svjetske historiografije s gradom na tlu Hrvatske, naravno, držeći se i prava da o nekim pitanjima, važnim poput ovoga o reljefu toliko puta doticanom u znanosti, može govoriti svaki naraštaj. Stoga suodnose binomija naznačenima na skulpturalnoj opremi bazilike u Solinu kojoj ga i pripisujemo. posebice odnose srednjeg vijeka prema ranokršćanskim modelima tamo iskazanima itd., tumačimo prema npr.: A. GRABAR, *Les voies de la création en iconographie chrétienne*. Paris, 1979. id.

jeli na prednjem dijelu oltarne menze, smještene sred apsida u pozadini *septuma*. Svojom simbolikom, zajedno s figuralnim reljefima u prvom planu, od kojih dva predviđamo u potezu s dvostruko dužima po sredini zaklonjenima od velikih stupova arkada - slobodan sam domišljati se - predočavala je Reformom nametano geslo *Nad vladavinom Pravde gospodari Bog* ili sl.

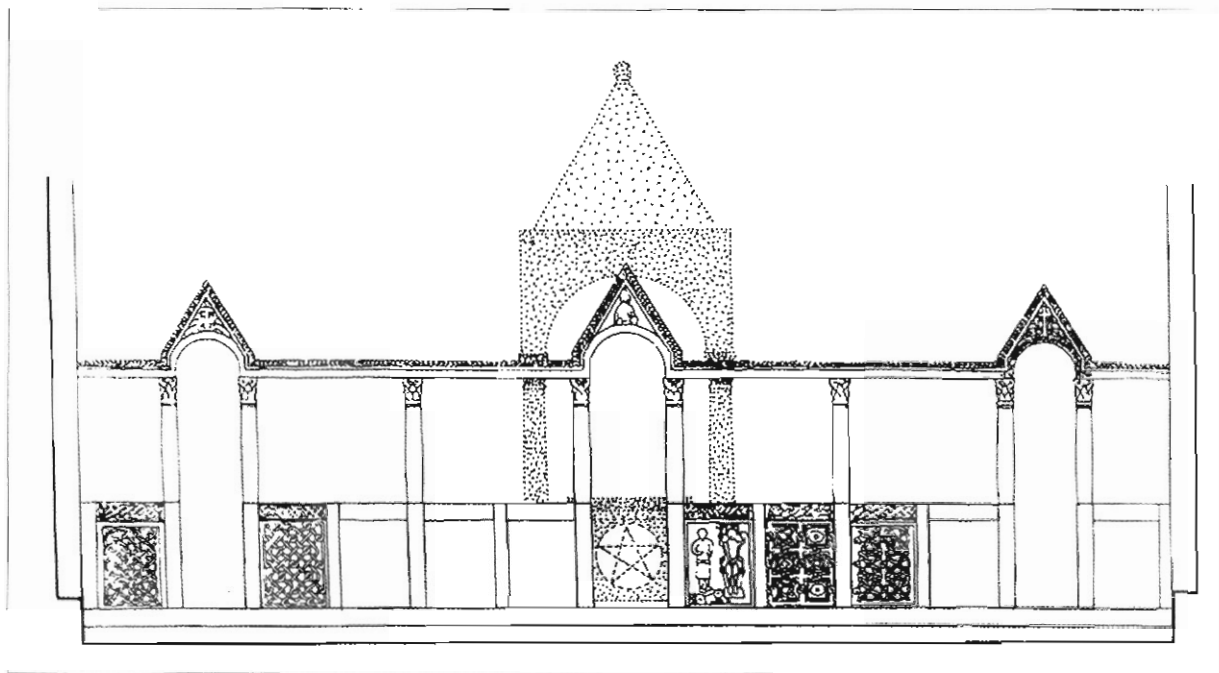
Naravno, to iznosimo s velikim oprezom jer je cjelina oltarne ograde odviše krnja za potanju oblikovnu pa pogotovo i sadržajnu rekonstrukciju. No, neminovno se naslanjajući na prvi njezin prijedlog (vidljiv na crtežu E. Dyggvea), s određenim izmjenama u poretku donjih ploča prihvaćamo i raspored triju prolaza s tegurijima, od kojih je prvi nosio poznati donacijski natpis opata Mojsija, a na središnjem vrlo vjerojatno bio reljef Krista. Upravo njegov smještaj snaži i videnje figuralnih reljefa u stranama središnjeg prolaza, dok na svemu ostalome, uključujući i oltar s pločom pentagrama vlada jezik nametljivije simbolike. Skulpturalno slikovitije isticanje glavnog prolaza među pretežito dekorativno obrađenim svim ostalim članovima cjeline, svakako je odgovaralo poretku pozornice za održavanje onodobne scenično ustrojene liturgije. Njezina statična harmonija predodredila je kako kompozicijsku geometriju pročelja prezbiterija tako i raspored njezinih članova. Očito zgušnjavanje sadržajno ključnih te plastički najizrazitijih članova u sredini pritom je uspostavilo krajnje suglasje između idejnih i formalnih temeljnica ranoromaničkoga stila.

U tom smislu, iako nismo u prilici pomno proučiti sve okvire *cancelle* u monumentalnoj postavi, može se i oprostorenost sačuvanog pluteja procjenjivati suglasnom prostornoj harmoniji svetišta. Izgleda da se baš u toj ukupnosti najjasnije i potvrđuje kako su htijenja Reforme u prilikama života ovdašnjeg društva iznjedrila nove likovne kakvoće, u biti neodvojive od službi i poruka čitavog ansambla. Nad svime u pozadini, pak, još se dizao najslabije dokazani iako uvjerljivo predviđeni ciborij,²⁵ te ovako pretpostavljena cjelina poprima odgovarajući sustav i izgled koji, analogno drugim ostvarenjima, u 11. stoljeću bijaše uglavnom ostvariv: razumljiv gotovo sam po sebi u uvjetima i okolnostima koje cjelina solinskog svetišta jasno predočava.

Ne mogavši provjeravati spomenute prijedloge na terenu koji se već duže vrijeme ponovno arheološki pretražuje, iznosimo ih, naravno, s krajnjim oprezom (tek željom izdavača a trudom iskusna crtača i u grafičkom predočenju²⁶) očekujući daljnja istraživanja ili razmišljanja u istome smjeru. Naglasak je svakako na sadržajnim postavkama koje uvjetuju osnovne oblike, ali ne i tolike još nesigurne tančine. Zato sve slijedimo

²⁵ Među nalazima je raspoznat samo jedan važan ulomak koji vrlo podsjeća na kiparsku obradu Grgureva ciborija u Zadru, pa ne bi stajala tvrdnja o različitim majstorima raznih dijelova crkvenog namještaja - vidi bilj. 16. U istome mahu s takvim opaskama, vrijeme je utanačiti pripada li solinski razlomljeni ciborij istovjetnoj izvedbi s mramornim tegurijama te plutejima iskapanima u ruševini. Ostavljajući to budućoj teksoj provjeri, priklanjam se uvjerenju da je čitav *cancelus* izrađen od mramora. Jedino je ciborij vjerojatnije bio od vapnenca, što možda utječe na dojam njegove likovne kakvoće; ionako sagledane samo na jednom ulomku razigled slabije oblikovne zrelosti nego li su to ulomci pluteja. Stoga se me čini prikladnim odustajati od prve analize (I. PETRICIOLI, 1971.) te razdvajati namještaj prezbiterija kako pokušava T. MARASOVIĆ (usp. bilj. 16). Svekolika opretna čitave crkve u ljelodano očitanim glavom ipj čimbenicima, jedinstveno je ostvarenje s njezinom arhitekturom i u tome je ključna vrijednost spomeničke cjeline koja ne može biti ostvarena *malo prije ili odmah poslije Zvonimirove krunidbe* (ISTO).

²⁶ Zamisao idealnog stanja grafički je obradio u proporcijskom sustavu dip. ing. arh. Ivan Tenšek, stručni suradnik Instituta za povijest umjetnosti iz Zagreba.

Idejna rekonstrukcija svetišta
 Sv. Petra i Mojsija u Solinu.
 (I. Fisković. - I. Tenšek).

više čitanjem moguće povijesti djela, pri čemu se ponajviše raskrivaju praznine ili stranputice iz prijašnjih spoznavanja spomenika, a ne izvode sigurna rješenja pa je uz to vezan tek kraći dio ovog teksta. No, čak ako se dokaže da se čitav *septum* sa svojim reljefnim prikazima odnosio na nadarbinu kralja, npr. pri posveti velebnog svetišta, opet sadržajna postava figuralnih reljefa sa središnjim *pentagramom* na oltaru ne mora biti zanijekana. U cjelini se ne nameće apstraktna simbolika kao glavna, nego odmjerenom prožima onom dobu zacijelo privlačnije slike svetaca i vladara, tako da i u očitavanju povijesne pozadine svekolikih poruka više pomaže spoznavanje promjena na najzanimljivijem nam uprizorenju.

*

Posvemašnjim suglasjem sudionika rasprava o solinskim ulomcima za prosudbu njihova stila ključni su u reljefu izvedeni ljudski likovi, uistinu posve slični onima na prizoru s vladarom u splitskoj krstionici. Prijedlogom za čitanje cjeline jasno smo naznačili kako bijahu položeni na istočnome kraju glavne lađe, okupljeni u vidnome žarištu oko glavnog oltara, dok su bočne lađe jače podlijegale uresnoj opremljenosti pa im u *stipesu* menza bijahu dva mramorna kapitela iz 6. stoljeća.²⁷ Budući da na licu mjesta nije sačuvana nijedna u izvornome formatu cjelovita ploča, iz brojnih malih ulomaka nema načina da se predoče potpune slike. Njihovoj vrsti nedvojbeno se pripaja ona ključna u splitskoj krstionici otkrivajući uz ine oblikovne možebitno i idejne sukladnosti.

U Šupljoj su crkvi (prema pravodobno načinjenim fotografijama) zapravo iskopana tri reljefna ulomka s čovječjim glavama od kojih je najvažnija Kristova. S dugom kosom te aureolom i s upisanim križem slijedi

²⁷ Dok su se ti kapiteli kao potvrde bizantizirajućeg sloga prvotne crkve pri iskopavanju našli u takvoj prenamjeni, a inače nema drugih podataka o ostalim mogućim ugrađnjama činitelja justinijanovske bazilike u ranoromaničko zdanje, pa to dodatno označuje snagu nadahnuća s kojim je ono oblikovano.

ozakonjene načine prikazivanja Božjeg sina.²⁸ Već na crtežu toga lica, a još više drugih dvaju jedva nađenih, velika je sličnost s likovima splitskog reljefa, ujedno nešto manja s onima svetačkim na plutejima zadarske Sv. Nediljice. Uistinu se čini da ih je klesala jedna ruka, ovdje prateći neki sakralni sadržaj koji, međutim, dijaloški odgovara temi *Rex justus*. U prilog tome, osim pojave Krista na navedenom ulomku, ističe se na drugome natpis S. MOISE pokraj glave, koja se potom i smatrala svećevom.²⁹ Razumljivo, s obzirom na duboko dokazivu i uvriježenu uzajamnost likovnog i verbalnog jezika, slike i natpisa u sakralnoj vjerskoj ikonografiji, to ostaje prihvatljivo. No, još je važnije da su na toj glavi kao i na trećoj u dvoplošnoj obradi, te na ulomku lika s dugom haljom i profilno okrenutim stopalima, kiparske pojedinosti vrlo podudarne reljefu s kraljem. To su dostatno istaknuli prijašnji istraživači povlačeći određene zaključke koje smo uglavnom pratili u uvodu, pa se na njih slojevitije i dalje osvrćemo pošto ne prihvaćamo otprve sva drugdje ponuđena a drugačija ikonografska tumačenja, ali i s razloga potpunijeg vrednovanja stvaralaštva koje utjelovljuju.

Doduše, s obzirom na mali broj ulomaka koje je u Solinu moguće sa sigurnošću vezati uz znanu nam figuraliku, ne zna se točno što je sve na pločama bilo prikazano i jesu li činile narativno neki baš povezani ciklus. U razlikovanju pak Krista i dvaju sudionika bez svetačkih oznaka (osnovnog svetokruga) proviruje ona donekle laička izričajnost, što se na izvodu u Splitu prepoznaje kao pozitivna, zakonita vrijednost društvene ideologije predgrugurovskog doba. Tako postoje načelno i sadržajna suglasja što produbljuju zapažanja o specifičnim likovnim rješenjima koja nastojimo ocrtati s više motrišta. U prvome redu prazna pozadina s natpisom slobodno ispisanih oznaka likova pomoću velikih slova odaje načelnu vezu s minijaturama raznih kodeksa sa sličnim osnovnim i pojedinačnim činiteljima.³⁰ Na to upućuje i bočno okretanje nogu lika kojem nabori duge, možda redovničke (da li zbog apostola Petra te Mojsija?) ili antičke odore, teku uspravno naznačujući frontalnost poznatu i kod pratioca kralja na reljefu. Proporcije pak likova - koliko ih vidimo - nadasve u crtežu lica (sasvim podudarnome zadarskima) izravno se oslanjaju na iskustva tvorca reljefa s kraljem, te se krug usporedbi prilično zatvara isticanjem zamjerne blizine likovne izvedbe.

Nadalje, posredstvom neprijeporno prepoznatljiva Kristova lika, na solinskom ulomku predočena prema pravilima utanačenim unutar svega

²⁸ Što ispravno prvi zamjećuje T. MARASOVIĆ, *VAHD* 1992, 71; 1997., 29, u kontekstu gonetanja kraljevog lika u Splitu, odnosno nijekanja prikazivanje Krista Kralja na našem reljefu. Glava je bila dugo zagubljena, ali i nedavno nađena uz pomoć A. Piteše.

²⁹ U prvome izvješću o nalazu L. KATIĆ, Gdje se nalazila Krunidbena bazilika kralja Zvonimira? *Hrvatsko kolo* 23, 1943., piše: *prvi ulomak je dio reljefne ploče sa svetačkom glavom, oko koje se vijori aureola, i nosi natpis S. Moise*. Predmnijevamo da je on kosu stiliziranu s pramenovima u poluluku nad glavom shvatio za aureolu, inače starozavjetnom liku u ikonografiji neobvezatnom. Možda ga je tome kao svećenika po školovanju i zvanju navelo i znanje da Mojsije gdjekad ima pramen zraka nad glavom, ali prema usporedbi s istovjetno stiliziranom kosom likova u Splitu zacijelo neće biti teško ustvrditi da se o tome ne radi. Inače dijelim uvjerenje (L. DYGGE, 1957. 240, *natpis ... je obavještenje o tome koga predstavlja figura na reljefu.*) o prvoočitanoj sadržaju, smislu i cilju natpisa (što niječno propituje T. MARASOVIĆ, *SHP* 1997., 36, pripisujući tezu meni!), jer se tako običavalo ne samo u sitnoslikarstvu 8.-11. stoljeća, koje smatram uzorom za pluteje nego i na još neproučenim kiparskim radovima poput onog sa Crkvine kraj Knina ili romaničkim većim reljefima kao što je npr. onaj s likom Krista iz splitske crkve Sv. Duha, te naročito stilski još zreliji majstora Ota na zvoniku katedrale u Splitu, očito izrađen za uređaj oltara.

³⁰ O tome razližem opširnije. Svakako treba dodati opažanja da su na solinskim reljefima ostali tragovi boje: V. DELONGA, 1996. 102, otkrivajući opću ruskoš opreme bazilike hrvatske kraljevske kuće.

Zabat oltarne ograde s posvetnim
natpisom opata Mojsija sv. Petru.
Crkva Sv. Petra i Mojsija, Solin.

srednjovjekovlja, razbistravaju se neka dosadašnja dvojbeni mišljenja.³¹ Zahvaljujući njegovim ikonografskim oznakama, naime, lakše se otklanjaju sumnje da okrunjeni lik na splitskom reljefu potpada bilo kojem uže Kristološkom sadržaju. U krugu majstora koji su ga radili, naime, neprijeporno bijaše usvojeno znanje o obvezatnosti svetokruga s križem, podjednako i duge kose, što zemaljskom kralju razumljivo nedostaje. Osim što nosi sebi svojstvene atribute, i lice mu je tipski obično, lišeno fizionomske stalnosti Božjeg sina, pa i bez osobitih crta dičnosti kakve - primjerice - imaju posvećene ličnosti na poznatom djelu iz Zadra, višestruko vezanom s ostacima u Solinu ili reljefom u Splitu.³² Stoga nikako nema mjesta pomisli da su u istoj kiparskoj skupini uvedena dva ikonografska izvoda (od kojih je jedan inače nepostojan), drugačija na pojedinim plutejima ili prizorima. Sljedeći sukladan zaključak nameće taj isti lik Krista i to s obzirom na značenje splitskog pentagrama. Sam dokazuje da se u istim stvaralačkim krugovima Božjeg sina predočavalo i simboličnim i figuralnim jezikom, ali ne i zemaljskome vladaru nalik, ma koliko god da je njegova predodžba proisticala iz pravila oslikavanja uzorita Krista.

Sve nam to u vezi s ikonografskom domišljenosti mnogih pojedinosti, ili morfološkom usklađenosti dijelova jedne potpune spomeničke cjeline,

³¹ U sklopu toga slabo se prihvatljivom čini teza P. VEŽIĆA, 2001., koji sljedom natpisa *S. Moise* domišlja inače prevažni prikaz Kristova Preobraženja, sukladnim rijetkom prikazu Matejeve priče o okrunome dužniku na istoj ogradi. Ostale dvojbe o Kristu ili kralju nakon uvodnih pregleda vidi bilj. 23 ovdje i dalje u završnim poglavljima ovoga teksta.

³² Može se k tome zamijetiti kako su svi sveti na reljefima predočeni s bradom kao oznakom dostojanstva, te nema sumnje da smo na početku razrade ikonografskih tipova i shema. Uistinu, nije isključeno da su na drugoj ploči bili predočeni naslovnici svetišta zajedno, budući da je - prema sačuvanim ulomcima - jedan označen natpisom, koji odaje da je na ploči bilo vjerojatno više prostora negoli na reljefu s kraljem. No takva nas nagadanja, posve sigurno, nikamo ne vode.

potvrđuje zrelost izvedbe. Pa ipak se oko nje oplicu još dva bitna pitanja: prvo oko ustanovljavanja pune, tj. uže datacije, i drugo oko prepoznavanja umjetničkog nosioca ukupnoga rada uz određivanje njegova položaja u stilskim stremljenjima, tako da smo u ime podupiranja ostalih tumačenja i zbog toga dužni pružiti svoja videnja.

Što se tiče same datacije figuralnih ploča, osnovno je razlučiti u kolikoj se mjeri solinski i splitski reljefi razlikuju od skupine u istoj problematici često isticanih zadarskih spomenika. Budući da su ovi pružili jedino vremensko uporište na liniji iste morfologije (veliki ciborij prokonzula Grgura znanog iz četvrtog desetljeća), ponajprije nas zanima može li kakva razlika među njima jasno označiti i vremenske stupnjeve njihova nastajanja. Premda bi to načelno moglo biti prihvatljivo, u mnogome ih je ipak nezahvalno uspoređivati, jer su na rečenome ciboriju isključivo životinjski likovi kakvi su u Solinu krajnje fragmentarni, makar idejno na toj uvriježenoj nebni oltara općenito shvatljivi.³³ Pluteji, pak, crkve Sv. Nediljice nisu pouzdano baš tijesno istodobni ciborijima u svojem gradu, niti je to pošlo za rukom ikojim usporedbama utvrditi. S druge strane, u odnosu na solinsko-splitske radove naprosto su drugačije zamišljeni, jer su im stavci složeni u uzdužnome ritmu s pleterno obrađenim arhitektonskim okvirom i pretežito zbijenom pozadinom. Čini se da je u takvom postavu linearno-plošna tehnika kiparu bila zadana,³⁴ rječitije nazočna stvarajući dekorativniji dojam koji na čitavim ili izlomljenim pločama iz Solina prikladno popušta pred naumom predočavanja prostornosti. Naravno, ne u težnji oponašanja stvarnosti, nego zbog uzdizanja hijeratsko-simboličnog preteksta, pa i auličkog dostojanstva prizora, što s poznatim frazama predočavani Kristov život nije ni iziskivao niti nalagao kad mu se u općoj čitkosti namjerno jačala privlačnost.

Svejedno u praćenju ranoromaničkog plastičnog izraza, temeljem boljeg umijeća plastičnog oblikovanja i veće slobode prostornog oživljavanja, teško je djelima razdvojenima u Splitu i Solinu prema polazišnim zadarskima ustvrditi vremenski slijed i poredak. Svaki korak napretku (kako ga danas mi gledamo s nikad dovoljno čvrstim uvjerenjima o jednocrtnom razvoju stila na izmaku ranog srednjovjekovlja) ne mora značiti stvarni pomak u vremenu, dok je vrsnoća izvedbe ovisila o raznim činiteljima koje ne možemo redovito ni pretpostaviti, niti posve razumjeti. Ipak su neki očigledni, poput estetski boljeg utjecaja građe mramora u Splitu negoli domaćeg vapnenca u Zadru. Zato je nadasve slaba mogućnost posložiti radove tijesno po desetljećima. Može se jedino zapaziti da se reljefne ploče oltarne ograde u južnijem kraju doimaju kiparski zrelijima, barem onoliko koliko se - primjerice - arhitektonski lik zadarske crkvice Sv. Nediljice,³⁵ čini formalno unaprijeden na tipološki istom, no

³³ Prema već prije u širem podneblju Jadrana ustaljenoj ikonografiji (usp. M. JURKOVIĆ, *Il ciborio di Novigrad - Citta Nuova d' Istria*, *HAM I*, 1995.) koja se, dakle, prostire na istaknutim spomenicima duž obale, sve do Kotora (J. MARTINOVIĆ, *Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske katedrale*, *PPUD* 35, 1998.).

³⁴ Stvarana u skupnim pogonima majstora-zanatlija nedvojbeno su bila u regulama srednjovjekovne estetike, što bijaše jasno i pokušajima nekih krivotvorina koje su se tumačile na pogrešnoj osnovi: J. MAKSIMOVIĆ, *Model u slonovači zadarskog kamenog reljefa*, *Zbornik Vizantološkog instituta* 7, Beograd, 1961.

³⁵ Najpotpunije o crkvi: P. VEŽIĆ, *Bazilika sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru*, *RIPU* 23, 7-17. S obzirom na up koji zacrtava, trebalo bi je smatrati svjedočanstvom najuspješnije simbioze nastojanja hrvatskih vladara i vodećeg sloja gradske aristokracije, te u tom svjetlu možda vrednovati i spone Zadra i Solina još više svekolikog dosegata umjetnosti i kulture 11. stoljeća u Dalmaciji. Međutim u tim razmatranjima još se nigdje nije precizirala datacija te značajne građevine i njezine skulpturalne opreme. Dakle, ona sama time ostaje

Sadašnje stanje ruševina bazilike na Šupljjoj crkvi u Solnu

očito reprezentativnije i skladnije izrečenom rješenju solinske bazilike Sv. Petra i Mojsija. Ali sve podudarnosti među njima samo ustaljuju zajedništvo korijena, kakvo se uz suglasja arhitekture i skulpture uistinu rijetko susreće pa mora nositi i dublja, u našoj znanosti još nerasvijetljena, mada od umjetničkih predaja Zadra neodvojiva značenja.

U prvome planu među njima - po našem mišljenju - svakako je sigurnost izdvajanja majstora kipara, nepotrebno dosad gušenog pojmom radionice navodno vezane uz više mjesta. Unatoč činjenici da bez stalnosti radioničkih pogona ni u 11. stoljeću nije moglo biti klesarske djelatnosti, oni se redovito zasnivahu na zajedničkom radu, dogovornoj podjeli pretežno mehanički svladavanog posla u kojem načelno nema likovno posve prepoznatljivih udjela pojedinaca.³⁶ Nadasve je tome pogodovala

vremenski široko čitana, upravo onako kao što se i u europskoj baštini doba nastanka prvih prikaza ljudskog lika na dijelovima klasičnog namještaja povezuje uz arhitekturu unutar izvorne zamisli obično vremenski utanačane. To u nas, nažalost, nije slučaj tako da problem ponovne upotrebe i ovdje valjda nosi svoje zagonetke

³⁶ Problem majstora vidi u gl. VII. Umjesnom se može smatrati najava tog majstora kod Ij. KARAMAN, 1943., 74-75, kad opisu reljefa s kraljem dodaje: *zadarske skulpture nastale očito u vrijeme kad se je i u Dalmaciji osjetila potreba da se evanđelje prikaže u kamenom spomeniku u širokom povjesnom slijedu događanja. Ali to je bilo u isti mah vrijeme u koje se konzervativni klesari još nisu bili upoznali s romaničkim plastičkim oblicima pa se majstor ploča pomogao jednostavno tako da je za novu figuralnu temu pridržao dotadašnji stil plosnatih ureza i razriješio ljudske figure linearnim crtežom. Time je nastalo nešto novo i drugdje nepoznato, što mjereno šablonskim mjerilom blzine i sličnosti s naravi doseže valjda vrhunac dekadence, ali ako se ispravnije promisli ima li u tim radovima "stila", tj. svjesne i dosljedne podređenosti nekom općem načelu, u našem slučaju efekta bezreljefnosti i linearnosti, on pripada među zanimljivije spomenike starohrvatskoga doba. Međutim, taj je izvod slikovitiji Karamanovoj estetskoj valorizaciji djela, negoli isticanju autorstva jer je 1966. godine zanijekao dodire tih skulptura i mogućnost isticanja jednog njihovog majstora od ugleda.*

afiguralna faza kiparstva, mahom primijenjenoga u službi ukrašavanja crkvenog namještaja, pa je prepoznavanje pojedinaca uglavnom bilo podvrgnuto drugim kriterijima. No, upravo na djelima o kojima govorimo primjereno se čini vrednovati voditeljski rad samostalnog kipara. Tako se osvjetljava uistinu osobni pristup čak različitim umjetničkim zadacima. Budući da nemaju unaprijed zadanih obrazaca, to se u tvrdom gradivu raskriva visoka razina njihove plastičke obrade i načina prenošenja zadanih poruka koje reljefi sadrže.

U tom smislu osobito pomaže u mnogome neuobičajeni reljef s kraljem, pa ga je nužno sagledati i razumjeti što potpunije. Naime, između tolikih pretežito ornamentalnih, ma kako izvrsno izrađenih pluteja, on ukupnim oblikom pretpostavlja obvezatno rađanje iz izvornog crteža,³⁷ kojem unutrašnje kakvoće uopće ne skriva pa smo na njih upozoravali. To je, međutim, već odnos bitno drugačiji negoli u raščlambi dekorativnih modela, jer omogućava osobenu plastičku izvedbu različitih dijelova ili članova kompozicije, što ovaj majstor umješno i obavlja. Može se dodati da dekorativni sustav većine ostalih pluteja ovisi o zanatskom iskustvu klesara koji su dugo u Dalmaciji radili njima slične, te očito proistječe iz navada koje se ne sretahu s obradom ljudske figure i njoj odgovarajuće kompozicije. Zadaci koje nametnuše pluteji iz Sv. Nediljice kao i ovaj jedinstveniji regalne ikonografije, osim što nalažu prethodni crtež: unaprijed pripremljeno grafičko rješenje postave likova na omeđenoj površini, iziskuju i pronicavost rada s dljetom suočenim s novom temom. Objašnjavali smo je govoreći o uprizorenju pokreta figura u frontalnom i profilnom položaju, razlikujući dojmljivost predloženih stvari i pokušaje naznačavanja dubine u više slojeva. Znači da se zahtjevno u ostvarenju spajaju umni i fizički čin, iskazuje znatnija imaginacija negoli tehnička vještina, uspješno posežući za pretpostavkama razvijene umjetnosti, što otkriva pojavu pravog majstora kipara nadmoćnog inim suvremenim klesarima crkvene opreme zaokupljenih mehaničkim poslom.³⁸

Podrobnijim osvrtom na dosad, pod istim nazivnikom okupljenih radova (ciboriji iz katedrale i crkve Sv. Tome u Zadru, a Sv. Petra i Mosija u Solinu, te ploče *septuma* u potonjoj i zadarskoj Sv. Nediljici), neće biti teško ustvrditi kako tvore maticu napretka kiparstva u pokrajini. Zato se ne priliči ostaviti ih bezimenima, iako u osnovi niču iz predaja klesarskih radionica, obogaćujući ih u ukupnom prinosu izvedbenim vrsnoćama ali i invencijama važnim za uobličavanje stilskog izraza.³⁹ Sve to, nakon ispravnih očitavanja individualnog stvaranja više djela, prema tipizaciji izraza nesumnjivo u sazrijevanju kulture i umjetnosti iskazuje vrhunske domete podneblja. U tom smislu uistinu modeliranje likova kralja i prati-

³⁷ O odnosima medija crteža i vještine kiparenja: H. READ, *The Art of Sculpture*, Princeton, 1956., itd. Pritom opet u prvi plan izbija karakterizacija u Monte Cassinu njegovanih umijeća iluminiranja knjiga za koje i najsumarniji pregledi iz pera izvrsnih znalaca poput: E. KITZINGER, *Early Medieval Art*, London, 1963., 74, primjerno pišu: *Montecasinsko slikarstvo pokazuje vrlo jasnu opstojnost jednostavnog linearnog stila koji je vladao Italijom u ranom kršćanstvu... i koji je preživio u južnotalijanskim freskama. Likovi zatvorenih obrisa na čistim površinama rađeni plošno, a čvrstom rukom bez animacija svojstvenih sjeveru*. - itd. (prev. I. F.) sve u duhu primarnih opisa kao priloga uvjerenju o tamošnjim ishodištima kompozicije i likovne obrade reljefa.

³⁸ U baštini hrvatskog kiparstva individualni prinosi i izrazi izvrsnijih majstora kristalizirali su se već na primjerima iz 9. stoljeća, primjerice: N. JAKŠIĆ, *Majstor Koljanskog pluteja*, *Izd. HAD* 8, 1984.

³⁹ Općenitije vidi: L. G. ROGERS, *Relief Sculpture, The Appreciation of Arts* 8, London, 1974., a za našu baštinu: N. JAKŠIĆ, *Kiparsko-klesarske radionice od 9. do 12. st. u Dalmaciji*, nakopis disertacije, Zagreb, 1986.

laca na mramornom reljefu, makar i uglavnom dvoplošnom, svjedoči umijeće višeg stupnja, pa i nadilaženje razine obrta s kojim su se stoljećima prije oblikovale ploče dekorativne motivike. Radi se o sposobnosti i naporu koji pretpostavljaju i osobno shvaćanje kako zbilje naručene slike, tako sposobnost njezine što uvjerljivije reljefne višeslojne raščlambe.⁴⁰ Pritom prestaje robovati plohozrebnosti i premda mnogo toga predočuje grafički, oštrim ucrtavanjem u sruvnu površinu, nije mu strano ni zaobljavanje volumena pa tome pristupa dosta smiono postižući nejednake učinke. Stječe se dojam udahnuća nove živosti reljefu, naravno sve u ograničenjima doba koje u početku svladavanja srodnih ciljeva zacrtava putanje novoga, romaničkog stila.

Kad to velimo, naravno naglašavamo kako je isti kipar otvorio vrata novostilskim estetskim načelima, jer je - suzbijajući geometrijsku strogost ili *chiaroscuro* izvitoperenost ornamentike ostalih ploča - nadasve na glavnoj tražio ljepotu kao trijeznu ravnotežu uz pozivanje na stvarnost.⁴¹ Zato je riječ o nesumnjivo vrsno izučenom kipu koji nadilazeći razvojni doseg dotadašnjeg domaćeg kamenoklesarstva, okorjelog duboreznom obradom pletera, bezuvjetno uspijeva odgovarati prestižnim naručiteljima, udovoljavati višestrukim znalcima umjetničkih htijenja zrelog 11. stoljeća. Tvorcu pluteja koje dokazujemo djelima kiparski neminovno vrlo umješnog pojedinca, teško je iznaći pravo podrijetlo, ali još teže povjerovati da je kao stranac prošao u jednome mahu Dalmacijom. Njegova sraštenost s domaćim izrazom i ukusom je neprijeporna, jer mu sva vještina na njima i počiva čak čineći podlogu okretanju biranim novinama. A one se izvedbenim svojim tehnikama i organskim formama naslanjaju na dosege istočnojadranskog kiparstva izravnije i jače negoli na bilo koju drugu razvoju liniju europskog kiparstva. Biti će stoga važnije tvorca završne riječi dalmatinske skulpture ranosrednjovjekovnog ciklusa povijesno ukotviti u kulturne i druge sponne među središtima, ujedno i društveno ozračje sačinjeno od više činitelja, kako ćemo još pokušati razotkriti.

Što se tiče toga u našoj znanosti još nedovoljno vrednovanoga kipara,⁴² naravno, bitno je da su mu individualne crte lako prepoznatljive pri obradi određenih motiva, uz ponavljanja različita od pristupa i klesanja ostalih majstora koji se suzdržavaju od začimanja tema kojima je ovaj ovladao. Premda je različiti pokret likova i njihov razmještaj - kako pretpostavljam - polazeći od starijeg, sadržajno značajnog grafičkog predloška, navodio življenjem raščlanjivanju, kakvoćom ga je pratio klesarski rukopis majstora koji vičan oštrim rezovima jača jedrinu kako likova tako i ornamenta bez odlučnih razlika u obradi po nadahnuću različitih motiva. I dok sve ono što se nepobitno veže u tu skupinu, ocrtanu po međusobnim srodnostima, izražava vrhunske domete razdoblja na istočnom Jadranu,

⁴⁰ O tim bitnim momentima u usponu romaničke skulpture, pravovremeno više puta kod nas naglasenima od Lj. Karamana i I. Petrciočija, posebno piše M. F. HEARN, 1981. Za niz pitanja teorijske naravi o razvoju morfologije iznimno je uputna i knjiga F. FOCILLON, *L'art des sculpteurs Romains*, koja uz ponavljanje izdanja iz 1931. ne gubi na važnosti.

⁴¹ O tome: R. ASSUNTO, *Teorija o lepomu u srednjem veku*, Beograd, 1975., 79 i d.

⁴² Pod dojmom veoma važne i u nas duboko usadene teorije o ranosrednjovjekovnom klesarskim radionicama, u početku rada na problemima splitskog reljefa nisam ni ja pristajao na isticanje jednog majstora kao tvorca svih radova, što mu ovdje s čvršćim uvjerenjem pripisujem. No, nije to jedino poimanje koje se tijekom pisanja teksta razvijalo prema drugačijim zaključcima negoli sam ih naveo u prethodnim studijama, te se - razumljivo - na njih potanko ili izravno više ne pozivam.

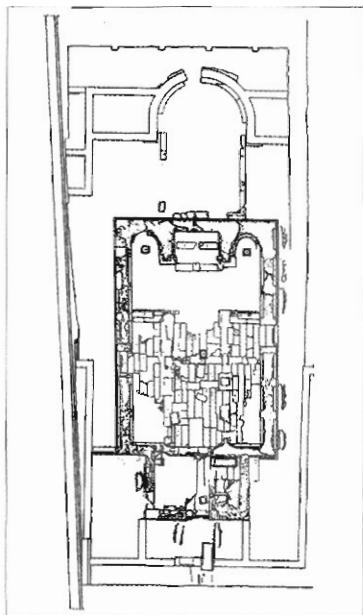
istodobno daje i osnovu zametku razgranavanja romaničkog stila.⁴³ Unatoč činjenici da se nizom djela iz sljedeća, posljednja tri desetljeća 11. stoljeća opažaju odlučniji otkloni prema tim radovima, nesumnjivo im je razvojni položaj točno određen, pa zato i lakše spojiv s jednom stvaralačkom ličnošću.

Prema svemu tome, majstoru je oltarnog namještaja iz Zadra i Solina mjesto prijelomno, jer osim što je nakon stoljetnih zatajivanja prvi uveo ljudske figure u kompozicije većih razmjera oblikovane u kamenu, također se prvi iskazao neprijeporno osobnim umjetničkim izričajem koji iskorakom iz običaja obilježava svoje vrijeme. Bez obzira što ono prvo i ne bijaše isključivo njegova zasluga, uistinu on podjednako sabirući kao i razlamajući tradicije te krugom suradnje i sljedbe uspostavljajući razinu daljnjem razvoju kiparstva u likovno stvaralaštvo i plastički govor prenosi fenomene koji u tijeku približavanja drugoj polovici 11. stoljeća svjedoče općem napredak. Dovoljno se sjetiti kako se u gradskim crkvama na nizu klesanih natpisa javljaju individualni donatori iz građanskih redova,⁴⁴ neobvezatno plemenitoga roda kojem pripadaše većina prijašnjih iz van-gradskih krajeva. Znači da je u polju svojeg stvaralaštva zadarski kipar (tako ga nazivamo ako je u tom gradu započeo svoj uspon) bio jedan od nositelja općeg preporoda, k tome i novih vrijednosnih kriterija u umjetničkoj djelatnosti kojoj bitno proširuje izričajni instrumentarij. Dugo radeći, dakle, bio je na čelu naraštaja koji se najiskrenije izražava na linijama integracije života i kulture kakvu se dotad nije vidjelo. Upravo u tom pogledu ostaje značajno da udovoljava narudžbi glavnoga grada donekdavno drugačije politički označene Dalmacije, te ubrzo i onoj kraljevske kuće tada sraštenoj s urbaniziranim polovima zemlje i željnoj iskaza poglavito na tlu nekadašnje prijestolnice antičke pokrajine.

Majstor koji sve to nenametljivo ostvaruje, dakle, sudjeluje najplodnije i u stvaranju kritičke svijesti po kojoj ga poznaje šire područje te mu povjerava najodgovornije zadatke. Od takve svijesti, naravno, nije se odlučno udaljavalo ni ozračje kraljevskog dvora u Solinu kad je u doticaju sa zadarskim umjetničkim gnijezdima popunjalo urešenu opremu važne crkve ciklusom sebi prikladne figuralne simbolike. Količinski je, naime, prednost dana vrlo dekorativnim činiteljima, dok su bitni izneseni s natruhama narativnog u pomalo slikovitim stavkama. Po njima je *cancel-lus* stvoren u dodiru Solina sa zadarskim likovnim izbojima (koji u crkvi Sv. Lovre prosljeđuju uspješnost napretka) uglavnom i razdvaju od splitskog stvaralaštva. Međutim, moramo paziti da se daljnja takva promišljanja ne naslanjaju jedino na tematske osobitosti, niti ovise samo o sadržaju. Sa svoje strane smo već upozorili na razlike likovno-plastičke obrade reljefa koji su danas u Splitu i likova npr. na plutejima iz Sv. Nediljice, što u najmanju ruku može uputiti na datumske razlike tih ostvarenja. Pritom osobitosti iskazane polusvjetovnima u Solinu nipošto ne moraju odavati

⁴³ Zato noviji pregledi hrvatske romaničke umjetnosti mahom počinju navodima o tim spomenicima i njihovim majstorima (vidi bilj. 52 i 54 u pogl. II). Sljedeći bitni korak, u idealno postavljenoj liniji razvoja, trebala predstavljati kamena oprema zadarske crkve Sv. Lovre, koja jedva oživljavajući plasticitet klesarske obrade i likovnog prikaza povlači kontekst kiparskog predstavljanja i uvažavanja kiparskih uljeza, bilo povezanim redanjem slika jednog ciklusa, bilo iznošenjem teofaničkih prizora na okvir crkvenog ulaza slika ugrađenim gradskom prostoru. Raspone razvoju gledišta određuju tekstovi: I. PETRICIOLI, 1962. i J. BELAMARIĆ, 1997.

⁴⁴ Usp. V. JAKIĆ-ČESTARIĆ, O donatorima crkve sv. Nikole u Splitu. ., *PPUD* 21, 1980. Daljnji primjeri okupljeni u katalogu: V. DELONGA, *Ranoromanički natpisi grada Splita*, Split, 1997.

Tlocrt ranokršćanske bazilike i ranoromaničke crkve Sv. Petra i Mojsija nakon iskopavanja (E. Dyggve, 1931. godine).

kasniji, tj. mladi stupanj u razvoju kiparstva i misli koja ga je poticala. Znači da vremenske odnose među skupinama stvaramo ne pomoću formalnih, u to doba nipošto sigurnih razloga, nego im povode tražimo u povijesnim tijekovima i stanjima oko izvora narudžbe.

Naposljetku, sve to zajedno jamči da pothvat oblikovanja ograde oltara s figuralnim prizorima pokazuje razvoj kulture ostvariv kako u svom urbanom, tako i kraljevskom okruženju, a uz sudjelovanje benediktinaca koji posredstvom uglednih pojedinaca iz svojih redova (ovom prigodom opata Mojsija) svemu daju podlogu i poticaj. Naravno, uz pristanak na sve razloge s kojima smo otkrivali njihovo stapanje u Solinu, ali i prosudbu modernih vrsnoća tu usadenih po kojima se odabire i izvoditelja i tematiku. U tom kontekstu raskošna oprema prezbiterija "krunidbene bazilike" odskače na neki način od dosega zadarske sredine. Tamošnji radovi, naime, tipski se i idejno nastavljaju na uobičajene spojeve gradske kulture i crkvene narudžbe, te svakako u prizmi mogućeg napretka presudniji bijaše zahvat u Solinu. Nesumnjivo, uz odgovarajućeg naručitelja nije neočekivan a niti neobičan, pri nedvojbeno srodnom kulturnom ustremljenju,⁴⁵ zacijelo pod krovom iste crkvene i državne uprave i zajedničke duhovne klime. One, koja je sa svim preduvjetima bila na vrhuncu oko 1070. godine, što smo inače označili uvjerljivim trenutkom nastanka kraljevskog reljefa čvrstog povijesnog utemeljenja. Ujedno se može ustvrditi nastup voditelja izvršne, u osnovi dokazane zadarske klesarske radionice u solinsko-splitskome susjedstvu sred vladavine Petra Krešimira IV.,⁴⁶ što rečeni radovi uzajamno potvrđuju unutar prilično usuglašenih sjedišta civilnih uprava.

Sukladne napetosti razvoja na svoj način potvrđuje i izvorna posveta crkve sv. Petru, u neko doba opravdano udvostručena, tj. izrazito idejno pojačana čašćenjem sv. Mojsija kao naslovnika samostana. Premda više nego rijetko, to slaganje naslova nije posve raščišćeno u vremenskom svojem slijedu,⁴⁷ te nema dvojbe da se u vrlo specifičnim okolnostima koristilo punom svojom simbolikom, pa mu se navraćamo kao bitnom pokaziva-

⁴⁵ To naglašavam ne samo s obzirom na reprezentativni oblik, nego i jednakovrijedne visoke kriterije likovne obrade, ikonografski sadržaj itd. Glede potonjega nije na odmet prisjetiti se tvrdnje F. Kantorovicza da su vladari Kristu nalik, dakle *typus Christi* kao na reljefu Petra Krešimira, osobito bili predočavani u samostanskim crkvama, jer su vezani uz oblike milosrdnosti koja izrasta iz prvotnog zaštitništva vladara nad tim zajednicama. To ustvari odgovara znanju o povijesti solinskog samostana, ali i drugih benediktinskih u Zadru, Biogradu, Kninu, Splitu itd. pod zaštitom istoga kralja. S takvim razmišljanjima donekle se slaže posebno zanimljivo, dosad neuočeno ili barem nenaglašeno no ponavljano pozivanje na starozavjetne proroke u zapisima upravo Krešimirova doba. usp. F. RAČKI, *Documenta*, 46, 48, 55, 56, čemu je naslov svetišta u Šupljoj crkvi svojevrsna posljedica i potvrda. Poimanje kralja, naime, stalno je u kršćanskoj povijesti bilo zadojeno starozavjetnim pričama i učenjima prvenstveno zato što je on *iudex - sudac* kako je ikonografski i na našem reljefu prototipski izveden te - pretpostavljamo - i uokviren ansamblom koji je u cjelini mješavina prema načelima ondašnje umjetnosti alegonijske dramatičnosti i stvarosne jednostavnosti. Usp. W. WEISBACH, *Religiose Reform und Mittelalterliche Kunst*, Zürich, 1945.

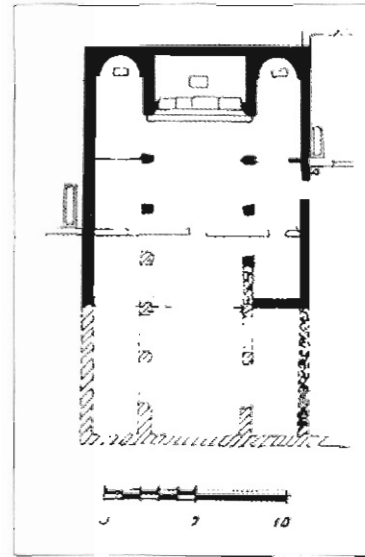
⁴⁶ Ako je, dakle, tog kipara koji je preuzimanjem nekog crteža i njegovim prijenosom s pergamene ili papira u mramor i veće mjere, neprijepomo nadvladao razinu klesara zauzetih isključivo mehaničkim radom, te dokazao visoki stupanj svladavanja stvarnosti u prikazivanju ljudskog lika kojim će se skulptura otada poglavito baviti, nužno nekačim imenovati, neće se moći održati naziv *Majstor kralja Zvonimira*, što predlaže J. BELAMARIĆ, 1996., nego radnje, makar možda ne i konačno: *Majstor kralja Petra Krešimira IV.*, kako proizlazi iz ovoga teksta.

⁴⁷ Više puta je naglašeno da, iako nemamo dokument o utemeljenju crkve i samostana Sv. Petra i Mojsija, slijed njihovih javljanja u pisanim vrelima svjedoči im postojanje prije 1070. godine (vidi *CD I*, 90.; Usp.: L. KATIĆ, 1993, 153-159), otkad uključivanjem u mnoge povijesne kolotečine idu u red stožernih ustanova svoje vrste u ondašnjoj Hrvatskoj. Upravo stoga također ne bi trebalo biti upitno da su crkvena građevina i njezina klesana oprema u nerazdruživu jedinstvu, cjelovito ostvarenje rane romanike. Tako su u cjelini izlišni napon za njihovo datiranje u Zvonimirovo vrijeme (kad opada moć benediktinaca ne samo u svezi s obnoviteljskim djelatnostima u životu vjere i crkve) ili uoč krunidbe, što pobijaju svi povijesni sadržaji upleteni u ukupno njihovo tumačenje.

telju duhovnosti o kojoj govorimo. U zametku tako otkrivamo sraslost naziva svetišta s objedinjavanjem monaške i rimske službene Crkve, svojstveno drugoj fazi Reforme koja mahom ispunja Krešimirovo doba, dostiže zenit usporedo s njime oko 1070. godine, a kasnije se priklanja i novim smjericama duhovne politike Rima. U tom srazu i jest važno da su osnivači svetišta zacijelo računali na potporu iz papinskog ognjišta vjere i Reforme, te su duž hrvatske obale zadnji od samostana posvećenih njihovom pokrovitelju, utemeljili oko početka osmog desetljeća 11. stoljeća u Solinu,⁴⁸ na hrvatskom državnom teritoriju a nadomak Splitu.

Svakako, oba naslovnika kao bjelodani parbenjaci u ikonografskom, a donekle i u liturgijskom smislu, povrh svega poradi prvenstva koje zauzimaju u Svetome pismu, pripadaju regalnome kultu po svojim povijesnim ulogama i mjestima u vjerskim učenjima. Jer kao što u njima stoji da je apostolski prvak Petar u Rimu ispisivanjem svojeg imena, kao *znamena jedne istine u kojoj se gnijezdi vrela vječnoga života*, učinio *vodu poteći iz stijene*, tako je (sa slično simboličnom učinkovitošću) i starozavjetni prorok Mojsije, priredio *u pustinji čudo vode koja će poslužiti krštenju, ujedno i spasenju*.⁴⁹ Ove će pak na svoj način ozakoniti opet sv. Petar, koji priključuje blagoslov Crkvi Kristovoj postajući vjerovjesnik, prvi novoza-vjetni svjedok na latinskoj zemlji, inače navlastito proslavljan - kako smo naglašavali - u raspletima Reforme. U izmjeničnom nadopunjavanju Mojsije se, shodno poimanjima istog uzleta vjere, opet shvaća jačim jer osim primanja sukladnih *nebeskih naputa za vođenje naroda*, on bijaše i *jamac dinastije* budući da je kao *naboče zbog mudrosti u mitu viden uta jenim djetetom pripadnika kraljevske obitelji Egipta*. U tome smislu podjela titulara sa sv. Petrom posvema odgovara ulozi Mojsija kao ovrhovite-lja Zakona u Starome Zavjetu, te je više nego znakovito njihovo povezi-vanje u imenu samostana koji pokraj kraljevskog ukopišta na Otoku izra-sta u doba povezivanja političkih bića i kulturnih stečevina Dalmacije i Hrvatske.

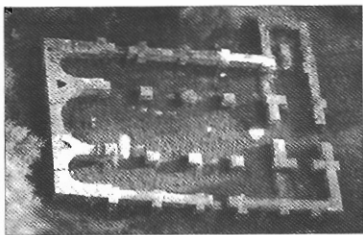
Budući da se u prvi plan značenjski nameće poimanje prava i zakono-davstva, jačaju razlozi da to naslovljavanje vjerskog žarišta otvorenog vladarskim sudjelovanjima vidimo u sastavu onog državno-političkog pro-grama koji je - po našem mnijenju - iznjedrio jedinstvenu skulpturu *Kralja pravde*. S obzirom da su im u zajedničkoj podlozi posezanja Petra Krešimira IV., čitamo ih ishodom političkih stremljenja okovanih po

Tlocrt crkve u Jesolu kraj Venecije, 11 stoljeće.

⁴⁸ Od ukupno 24 sigurna i nesigurna samostana benediktinaca u jadranskoj Hrvatskoj, 12 njih bijaše posvećeno Sv. Petru. I. OSTOJIĆ I, 1964. tab. str. 65-66, a taj broj ne dostiže više nijedan drugi titular. Inače isti pisac radije vodi ovaj samostan pod nazivom Sv. Mojsija, smatrajući dosta razložito, ali ne i dokazano, da je opsluživao zadužbine Sv. Stjepana i Marije na Otoku, dok za crkvu redovito ističe samo naslov Sv. Petra, kako je uistinu i navedeno u dokumentima. Svejedno smo mišljenja da ih nije neophodno razdvajati, te da to ne remeti mogućnost ikonografskog im združivanja, u sadržajima simbolike života kao i u slikama skulpturalne opreme.

⁴⁹ Već prema Bibliji (izd. Zagreb, 1968.) ponajprije u Knjizi Izlaska Mojsije je istaknut kao Božji posrednik i voda naroda, da bi kroz čitanu Bibliju ostao čovjek Zakona koji izabranom narodu postavlja temelje na kojima će kasnija pokoljenja graditi nacionalnu i duhovnu svijest (246 i d.) prema indeksu i u komentarima. Tome ne bi bilo teško naći vjerojatnih uporišta u povijesnom položaju ili ulozi kao i svijesti P. Krešimira IV. Također se može upozoriti na mišljenje J. BELAMARIĆA, 1996, 363: *Posveta crkve Mojsiju, uopće, a osobito u paru s novoza-vjetnim prvakom kojega može prefigurirati, iznimna je pojava u jadranskome bazenu. S malo smionosti, razlog uvođenju tog titulara pored rimskog apostolskog zaštitnika u krunidbenoj crkvi hrvatskog vladara mogli bismo možda naći u sugestijama na temu obećanog naroda koje su, kao što je poznato, rado širili franački benediktinci u ranom srednjem vijeku. Za ikonografiju lika općenito. J. COMAY - R. BROWN-RIGG, Who's Who in the Bible, New York, 1993., index. G. HEINZ-MOHR, Lessico di iconografia cristiana, Milano, 1984., 236 i d. J. CAMPBELL, Le figure del mito, Milano, 1992., 44, 75. Opširnija tumačenja: R. MELLINKOFF, The Horned Moses in Medieval Art and Thought, Berkeley, 1970. R. MARTINACHARD i dr., La figure de Moïse, Ecriture et lectures, Genève, 1978.*

Iskopine crkve u Zavalaru u
Madarskoj, 11. stoljeće.

načelima ravnovjesja *regnuma i sacerdotiuma*. Prvu je snagu predočavao reljef s kraljem, koji u ulozi dodjelitelja Božje pravde diže križ po kojem je Petrova stolica također osiguravala svoje mjesto u takvom poretku svijeta.⁵⁰ Njegova je cjelovita slika gotovo zahtijevala predočenje drugog pola tih odnosa već po uzoru državno-crkvenih dodira Krešimira i Lovre, što su u osnovi vrhovni svećenici Izraela i Rima bjelodano na stranicama Biblije opimjerali. Prema tome je objašnjiva pojava Mojsija, kako u nazivu solinskog svetišta, tako i na figuralnom sadržaju njegove kiparske opreme koja sadržavaše regalne motive, pa vjerojatno i lik prvog nastavljača Kristova nauka. Teško je, dakle, u pozadini svega ne vidjeti poimanje onome dobu svojstvenog "zakonocentričnog kraljevstva" koje i na hrvatskome tlu ustinu stvara vladar državotvorac - Petar Krešimir IV., kako sam jednom veli: "s pomoći Božjom".

Još je znakovito da za ostvarenje tematski te stilski i oblikovno cjelovite opreme, kao potpisani darovatelj bijaše zaslužan opat Mojsije.⁵¹ Njega, naime, po tom za pothvat gradnje obilježavajućem činu kao i sofisticiranome imenu, možemo neizbježno smatrati učenim i upućenim u najprobranije duhovne putanje onoga doba, pa time uključiti i u sastavnicu sveprisutnih benediktinaca. Od početka Reforme - kako smo vidjeli - oni su sudjelovali u tvorbama istočno-jadranskog društva 11. stoljeća, javljajući se i u okviru državotvornog programa hrvatsko-dalmatinskog kraljevstva. Osobito su koristili kralju Petru Krešimiru IV. u njegovim naporima za stvaranjem novoga reda života, premda o njegovim izravnim odnosima s rimskom Crkvom u raznim fazama ima još mnogo pitanja. No, po onome što je razjašnjeno, navlastito bi benediktince ovdje trebalo vidjeti sudionicima svega što je sadržavala ikonografska suglasnost temata zemaljske pravde i nebeskih zakona, predočena na reljefima *cancelli* jedne od najdostojanstvenije osmišljenih i sazdanih crkava toga razdoblja. To rasvjetljava razinu kulturnih odraza netom sazrelih uzletom prvog stoljeća novog tisućljeća na tlu inače slabije poznatog Solina.⁵² Stoga ne možemo u pozadini sažimanja ideja i prepletanja iskustava ne vidjeti opet i misao o obnovi (jer su i sv. Petar i sv. Mojsije iz naslova crkve ili mramornih slika u njoj i simbolični davaoci života), koju Reforma otpočetak posvuda rasijavaše. Zacijelo je iz smislenih usporednosti kršćanskog učenja, dakle, u možda kraljevskome samostanu nadohvat znamenitom Otoku, nastalo rijetko umjetničko utjelovljenje jedinstva duhovnih poticaja i moralnih dosega iz osvita drugog tisućljeća.

⁵⁰ Za moguću analogiju u traženju tko sve i zašto drži križ u ruci navedimo još da na reljefu kapitela crkve S. Petra de la Nave u Španjolskoj to čini sv. Petar, posjednut na prijestolje: M. DURLIAT, *Die Kunst der Frühen Mittelalters*, Freiburg, 1987., fig. 206. Moglo bi i to možda poslužiti nekom pojašnjavaću glavnoga lika na našem reljefu s razvijenom predodžbom slike kralja Petra Krešimira.

⁵¹ Osnovno vidi kod: A. PILIŠA, Crkva Sv. Petra i Mojsija u Šupljaj crkvi, u: *Starohrvatski Solin*, Split, 1992., 149. Uz prve nalaze Lj. KARAMAN, *Otkriće...*, pos. izd. "Biljež", Split, 1931., 18. pretpostavlja da se natpis +SANCTISSIME PETRE SVSCIPE MVNVS A RE... može odnositi na ...GE CRESIMIRO ili SVINIMIRO, ali je to opovrgnuo nalaz s drugačijim tekstom DELONGA, 1996., 99 (usp. bilj. 11). Vjerojatno je, pak, opat ime uzeo po već stojećoj crkvi koja titulatom svjedoči poznato srednjovjekovno načelo *Vetus et novum testamentum in simul junctum*. U svakom slučaju, pojava opata s tim imenom i značenje njegove zavjetne posvete na odličnome umjetničkom djelu u svetištu predodređene kraljevskim sadržajima, utvrđuje visinu svijesti kulturnog okruženja o svim pojmovima na koje upućuje ikonografija titulara i *cancelli*. Oštroumo raspoznavanje naslovnika crkve je odavno obavio L. KATIĆ, *Rasprave i članci*, Split, 1993., 161.

⁵² Vidi: Ž. RAPANIĆ - L. KATIĆ, *Prošlost i spomenici Solina*, Solin 1971

Povrh svega, u tom se sklopu ne može izbjeći naglašavanje zora zakonodavstva kao poticajne crte reda življenja u skladnom odnosu državne i vjerske uprave, što se u ondašnjim zakonima nalažahu i na hrvatskome tlu. Mojsije je bio *zakonodavac među biblijskim narodima* i u prostorima radanja Kristove vjere, a sukladno Petar u *svećeničkoj ulozi tijekom početnog grananja latinske crkve*, te su se nametali za sinteznu personifikaciju vladaru. Predočeni u paru - po mojem shvaćanju - ti likovi zajedno iskazuju odanost Zakonu, time uzdižu i Pravdu (ali ne teološku, jer je riječ o ciklusu s uzbiljenjem i zemaljskog sadržaja) najvjerojatnije u perspektivi Suda što je, dakle, u biti podudarno pojavi *Rex iustus*. Mojsije je, nadalje, bio *osoba miškog saveza*, uostalom kao i Petar u svojim *vjerskim poslanstvima*,⁵³ te su ih u jezgri svojih htijenja od sredine 11. stoljeća rado vidjeli i htjeli častiti kako hrvatski kralj tako i dalmatinska crkva, odani reformnim učenjima, posredstvom kojih bijahu i združeni uz najveće zalaganje benediktinaca. Iskazali su to u nadaleko najsajnijem okviru, u crkvi koja se kao novogradnja u rukama istoga reda ljepotom isticala među mnogima u prijadranskoj pokrajini. Utoliko više pretpostavljamo da pojava i isticanje imena Mojsijeva nisu imali za cilj razrješavanje prava crkve i dinastije, nego učvršćivanje svekolikog pravnoga sustava zajedničke im države u ukupnom odnosu kojim ova crkve stječe natprosječnu, izvrsnim oblikom dokazivu ulogu.

Značenja naslovnika izuzetne crkvene arhitekture odlične opreme, dakle, nedvojbeno su ujednačena na obim poljima pa nemalo zanimljiva u slijedu očitavanja osobite vrsnoće uzorne cjeline prvog graditeljskog i kiparskog ranoromaničkog izričaja.⁵⁴ Dodatno svemu slijedi opaska da se poglavito u takvome svetištu, po obliku i sadržaju naglašeno regalne naravi, gotovo jedino i mogla nalaziti statična i u prirodno najpostojanijoj građi izrađena slika hrvatskoga kralja koja se poziva na zamisao predočena *Kralja pravde*.

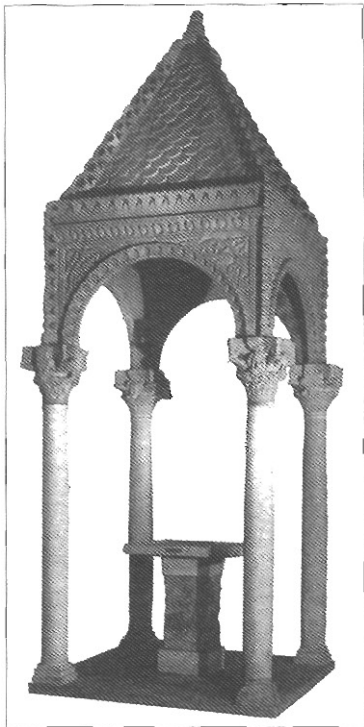
*

Povodom naših uvjerenja o nalazu odličnih kiparskih djela u Solinu sukladnih splitskome reljefu još nas poglavito zanima kakvi mu bijahu mjesto i uloga na položajima Krešimirova susreta s kulturom uzorja Dalmacije, ujedno i utočišta obiteljskih kraljevskih uspomena. Upravo tako bolje otkrivamo uvjete razvijanja sadržaja s primjesama poluprofanih sadržaja koje u Zvonimirovo doba nalazimo prilično zazomima, jer bi bile vrlo protivne općim moralnim normama i praktičnim potezima grgurovske Crkve. No, osim vrlo zgusnutih idejnih i ideoloških korijena podizanja solinskog svetišta u doba Petra Krešimira, zanimljive su i mogućnosti nahoda njezinih oslonaca u društveno-političkim prilikama.

Listanjem dokumenata o razdoblju kojem se povinjavaju naša datiranja reljefa, upada u oči inače slabije osvjetljeno protezanje vlasti zadarskih Madijevaca do Solina. Nikako ne bi smio promaknuti podatak

⁵³ O odnosu sv. Petra i Mojsija u kontekstu onog vremena: G. DUBY, *L'anno Mille*, Tonno, 1967, 46-47.

⁵⁴ Teško će stoga biti pristati na pisanje T. MARASOVIĆA, 1997., 49, 54: *Stoga cjelokupnu ogradu ne možemo smatrati ranoromaničkim radom, nego spomenikom prijelaznoga doba, nastalim između dvaju stilskih razdoblja poput nekih drugih kiparskih djela ili građevina sa suršatka ranog srednjeg vijeka kada je u ove krajeve prodirala romanika, a predromanika još nije bila sasvim iščezla ...*, pogotovo ako je u našoj znanosti odavno usvojeno da zadarski plutej iz crkvice Sv. Nediljice, kao djela iste radionice i vjerojatno nešto starijeg postanka, iskazuju ranoromanički stil. Najneobičnija je ipak tvrdnja (ISTO, 54) da figuralni plutej *nagoviješta protoromanički likovni izričaj...*

Ciborij iz Biskupije kraj Knina,
11. stoljeće.

da je u bizantskim izvorima s praga petog desetljeća naznačen *Dobronja kao arhont i toparh Zadra zajedno sa Solinom*.⁵⁵ Unatoč raznim neslaganjima oko čitanja tog odlomka - smatram - na prvi pogled trebalo bi biti jasno da mu se naglašavaju uporišta u glavnim mjestima svjetovne uprave koju stvarno ili formalno drži. Čak ako se "Solona" iz bizantskog izvornika shvati istovjetnom značenju Splita (koji je nasljeđuje po crkveno-povijesnoj ulozi u Dalmaciji, pa možda u svijesti dalekog kroničara preuzima i ime), ipak su to putokazi vezama koje oprimjeruju morfološke sličnosti građevina i skulptura. Dalje, prema izvješću carigradskog ljetopisca Kekaumena, taj je Zadraniin s visokim činom za kratke vladavine cara Mihajla (1034.-1041.) pohodio Konstantinopol treći put.⁵⁶ Ali za razliku od prijašnjih odlazaka i dobrih prijama kod cara Romana III. Argira, tada bijaše utamničen, čak s naknadno dovedenom obitelji te mu se slobode domogao tek sin. Nagadanja oko te kratke vijesti, povoda događanja pa čak i prepoznavanja osobe samoga Dobronje (po nekima bratom, a po nekima istovjetnim s Grgurom?), dosta su u znanosti rasuta, kao što su i datiranja događaja tek okvirno provjerljiva. Međutim razlika u ponašanju dvora pri posljednjem posjetu nositelja zapaženog naslova s istočne obale Jadrana, najvjerojatnije odražava promjene stanja na terenu gdje carska vlast uz jačanje Madijevaca već bijaše nedvojbeno pokolebana.⁵⁷

Zadržavanje poklisara kao taoca mora da je sadržavalo nezadovoljstva od popuštanja stvarnog političkog utjecaja poglavito u urbanim sredinama provincije koju je Bizant smatrao svojim nasljedstvom, te se s novo razbudanim nadama u povrat opet pokušavao oprijeti zrijućoj samostalnosti gradova, ujedno i utjecaju kraljeva iz kopnene okolice. Car se iskalo stoga na poslaniku, a nemoguće je prosuditi jesu li posrijedi bili osobni sukobi, ili naprosto bijes od spoznavanja nemoći daljnijeg nadzora nad onim što se na istočnom Jadranu zbivalo, ili štogod treće. Svakako Dobronja tada nastupa s prikraćenim naslovom dotadašnjeg *prokonzula* na čelu tek dvaju gradova a ne i čitave provincije - teme, što vrlo uvjerljivo označuje promjene njezina života.⁵⁸ Iz pozadine kao da izbija sve punije osamostaljivanje dalmatinskih urbanih središta, podržano uzdizanjem posebice u Zadru sve moćnijeg patricijata, kao i nemogućnost centralne vlasti da se održavanjem svojih stoljetnih nadležstava opre tim procesima. Iz niza je ostalih pak izvora pojašnjivo koliko se oni rukovodiše za udruženim ponašanjem narodne kraljevske kuće i prvaka najmoćnijeg sloja građana iz središta gdje se na najčvršćim zasadama stjecahu iskustva

⁵⁵ *Vizantiski izvori... III*, 203-205. Inače N. KLAJČ, *Povijest grada Trogira I/II*, 1985., 20, drži da su vrhovni svjetovni činovnici bizantske uprave u Dalmaciji iz Zadra upravljali i Trogirom, Solinom, Splitom, što odgovara i bizantskim izvješćima o preuzimanju vlasti sa zadnjim osnivanjem dukata.

⁵⁶ Vidi i F. ŠIŠIĆ, 1925., 485. U do danas još nenadvladanim dvojabama oko osobe Grgura-Dobronje blisko mi je mišljenje da je Dobronja nasljednik na mjestu prokonzula 1036.-1041. godine: Lj. KARAMAN, u: *Šišićev zbornik 1929*, 194. Svejedno se s povjerenjem možemo odnositi prema objašnjenju prilika kako je pisao N. JAKŠIĆ, 1982., naravno, uz jače opravdavanje razvoja ranoromaničke skulpture unutrašnjim zrenjem Krešimirove države, negoli s povezivanjem pojačane proizvodnje uz same financijske poticaje iz bizantske države (vidi dalje bilj. 59), za naše gledanje ionako vremenski malo preuranjene.

⁵⁷ J. FERLUGA, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1957., 95-99. Tumačeći ta događanja smatra da je Dobronja identičan Grguru, što bez objašnjenja prihvaća N. KLAJČ, *Prošlost Zadra II*, 1972., 90. Ipak se čini uvjerljivijim tumačenje F. ŠIŠIĆA, 1925. 485-486, na tragu V. KLAJČ, *Povijest I*, 1899., 99, da je Dobronja brat Grgurov (što opet odbacuje Lj. KARAMAN, 1929.) jer i nije presudno, osim što bi moglo odati proizvoljnost davne obavijesti. Nije jasno ni zašto N. KLAJČ, nav. mj., umjesto Solina navodi Split, a u bilješki ističe Solin.

⁵⁸ O tome najopširnije J. FERLUGA, 1957. nav. mj. i 114-115, dok mahom slijedi stavove F. ŠIŠIĆA. Po nekima bi mjesto prokonzula formalno trebao u svoje doba držati hrvatski kralj Petar Krešimir IV.

svjetovne vlasti. K tome je opće poznato obiteljsko vezivanje Trpimirovića i Madijevaca,⁵⁹ te njihova početna učinkovitost pri združenome podupiranju benediktinaca koji svima uzvraćaju u uzajamno prepletenim odnosima.

Kako god bilo, poglavito u kontekstu srodnosti zadarskih i solinskih umjetničkih postignuća koje su povjesničari umjetnosti davno iznijeli na vidjelo, nama je bitno isticanje Solina uz ime poluzavisnog vladara, a ne carskog činovnika.⁶⁰ Uz pomoć njegove službe, neprijeporno priznate od strane inače Dobronjinoj društvenoj skupini jako bliskog hrvatskoga kralja, mogu se razaznati temelji dodira što je iznjedrio oblikovna suglasja u djelima kiparstva (jednako i prateće arhitekture crkava u kojima su se pluteji nalazili) inače ne baš prvih susjedstava. Očito je veza bila toliko sadržajna da je, štoviše, nadjačala razlike koje postojahu između umjetničke potražnje sredozemnoga grada i one iz samostana pokraj feudalnih lena. Naravno, više ne znamo koliko je sličnih iskaza bilo posijano diljem obale, ali nema dvojbe da je političko povezivanje potaknulo i umjetničke veze s povjerenjem u najprobranije majstore dlijeta. Prema tome se mnogo punije raspliće povijesna podloga neprijepornih suglasja među najprestižnijim kiparskim radovima, to zanimljivija što se o Solinu 11. stoljeća inače vrlo malo znade.⁶¹

No s obzirom na narav sijela dinastije koja je nestala, a koja je u sjeni antičkoga srušenoga grada tek povremeno uspijevala postići njegovo uvažavanje među životno jačim i povijesno trajno izloženim središtima, više i ne moramo očekivati. Jače uključivanje stranog izvora na tom planu ipak dokazuje da nipošto ne bijaše zanemaren čak i u odnosima prema protivničkoj sili, koja zrcali unutrašnje ujedinjavanje zemlje. To pak određivaše dugoročna nazočnost hrvatske krune u sredini u kojoj su Trpimirovići imali važne zadužbine, prvo na Otoku gdje su se većinom i pokopavali od 10. stoljeća, pa i u svojoj okolici.

Stoga se ne čini nerazložitim i tumačenje benediktinaca iz novijeg samostana Sv. Petra i Mojsije kao povjerljivih opslužitelja dvorskih svetišta narodne kraljevske kuće na solinskome Otoku, uz koja se redovnici inače ne spominju redovito nastanjenima.⁶² Svakako se oni tu javljaju kao plodotvorni međučlanovi, ako ne i pokretači kulturne obnove, pa ostaju nadasve zanimljive pretpostavke ne samo o dodirima s kraljem Petrom Krešimirom, nego i o produženju ruke Madijevske uprave. Opat Mojsije, koji prema drevnim pravilima uzima ime naslovnika postaje, u tom je

Svetački lik s portala crkve u Szekesfehervaru, 11. stoljeće.

⁵⁹ Usp.: V. NOVAK, *Zadarski kartular sv. Marije*, Zagreb, 1959., 30-39. i dt. Složenu ulogu Madijevaca u hrvatskoj kulturi treba tek proučiti. Na tom putu ne može se zaobići mišljenje da je upravo rečeni Dobronja (kojeg se poistovjećuje s Grgurom) iz spomenutih odlazaka u Carigrad znatno uzdignuo platežnu moć svoje društvene skupine i tako pojačao obim svekolike umjetničke pa i kiparske proizvodnje na tlu Dalmacije, N. JAKŠIĆA, 1982.

⁶⁰ Sve to, naravno, ide u prilog sredenoj snošljivosti vlasti i politike Petra Krešimira, mnogo više negoli odnosima u državi Zvonimira kojeg se u površnom svjetlu htjelo istaknuti pri prvom vezivanju splitskog reljefa s nalazima u Solinu (E. DYGGVE, 1957, 242): *...splitski reljef dobiva svoje razumljivo značenje prvo: jer se smješta u crkvu koja je bila okvir krunidbe prikazanoga kralja, a drugo - možda važnije - jer se na ovoj slici radi o veličanju jednoga kralja za kojeg je i Svetoj Stofici i dalmatinskoj crkvi bilo osobito stalo, da ga uz sebe veže najčvrstijim vezama, pa su u tome i uspjele. To se ostvarilo tek za kralja Zvonimira, kojem je uspjelo da mu se prizna vrhovna vlast nad dalmatinskim primorskim gradovima uz cijenu što se odrekao žive želje hrvatskog naroda za crkvenom samostalnošću..*

⁶¹ Osim uobičajenih pregleda vidi i: I. KATIĆ, *Solin od VII. do XX. st.*, PPUĐ 9, 1955., 17-91. Međutim je važno upozorenje dano obradom ondašnjih listina koja pokazuje da je većina toponima izrazito hrvatska, a da je splitski posjed ograničen tako da ni Vranjic nije u njihovim rukama: R. KATIČIĆ, 1998., 454 i d.

⁶² Usp.: I. OSTOJIĆ II, 310-316. Iako je proučio izvore i stariju literaturu, nije uspio utvrditi postojanje samostalne opatije.

Reljef apostola s portala opatije Tihany u Madarskoj, 11. stoljeće

sklopu jedan od očekivanih premda nama najmanje poznatih članova. Na istom ozemlju, naposljetku, ne bi ni bilo lako prihvatiti premoć predstavnika bizantske vlasti kad se državna samostalnost već uzdizala sa stasalom dinastijom. U istom smislu su otvorena pitanja o mogućnosti predstavljanja članova obitelji Madijevaca,⁶³ vezanih uz te službe u više naraštaja čak s preuzimanjem uloge nesuđenih dalmatinskih dinasta, inače probitačnih s obilježavajućim tragovima zasigurno do Trogira, pa - kako sada vidimo - i dalje. Vjerojatno ih ipak treba gledati samo kao naslovne vršitelje određenih dužnosti, shvatiti kao nositelje uistinu formalne strane uprave pod kojom se raščlanjuju izričaji i benediktinaca i Trpimirovića. Ključno je ipak uvidjeti kako spona samih društveno-političkih vrhova ondašnje države utvrdiše integracije koje će se najizraženije iskazati na polju umjetnosti, poglavito kroz sraštenost zadarsko-solinske skupine kiparskih ostvarenja iste vrste i jezika.

Naravno, u manjkavosti pisanih izvora različite su mogućnosti objašnjavanja odavno uočenih oblikovnih podudarnosti u baštini 11. stoljeća iz Solina s onom istorodnom u glavnom gradu donedavno carske Dalmacije. Zauzvrat pamtimo da su sami Trpimirovići zalazili u okruženje Zadra upravo posredstvom Madijevaca, očitujući se u stvaranju ranoromaničkih tkiva vodećeg urbanog središta. U svjetlu tih dodira, prijenosu poticaja u kulturnim i umjetničkim posezanjima bez nužno jačih političkih posljedica, najvjerojatnije je podignuta i solinska crkva Sv. Petra i Mojsija kojoj idejne i oblikovne odlike nastajanja teže drugoj polovici 11. stoljeća. Dotiču - po našem sudu - doba kad je Petar Krešimir najčvršće komilario svojom državom, a u Zadru bijahu postupno brisane i nominalne časti bizantskih povjerenika.

Naime, oko 1060. godine u gradu vlada Nikola samo s položaja *priora*, odnosno Grubiša koji više ne nosi naslov *priora Dalmacije* kao njegov srodnik Grgur unatrag tri desetljeća, nego samo *priora grada Zadra*.⁶⁴ U tim mrežama prilično raskinutih niti s malo pouzdanih uzlova, preostaje nam crkvu Sv. Petra i Mojsija u Solinu smatrati vrhunskim odrazom zbijanja unutar ukupnog društva a ne isključivo crkvenog života. Štoviše, usmjerenja njegove oštice iz Splita kao da izmiču na primjernom ostvarenju sred Solina, što zbog drugačijih kolotečina života koje pojašnjavamo, što zbog struje benediktinaca istrajnih u pratnji kraljeva. Druga je stvar što se do spoznaja o nekoć nesumnjivo tješnijim vezama dolazi gotovo igrom slučaja, jer to nalaže malobrojnost izvora i narav njihovih izvadaka iz dalekog srednjovjekovlja. No, i to dostaje da bi se shvatilo kako je povijesnu maticu obilježavalo suglasje kralja Petra Krešimira IV. s glavnim

⁶³ Naravno, pitanja oko probitka Madijevaca čine posebno historiografsko poglavlje. Osnovno: N. KLAIĆ, 1976., u pogl.: *Borbu za autonomiju pod vodstvom Madijevaca* tumači širu političku djelatnost *nesuđenih dalmatinskih dinasta* u više gradova. K tome je važno da su za organizaciju benediktinaca i benediktinki u Zadru najzaslužniji neki muški i ženski članovi obitelji Madija (I. OSTOJIĆ II, 39. i d.), posebno u vezi s Petrom Krešimirom (40, 44) jer se isto možda može uzeti i za širu Dalmaciju za kojom posežu. U tome kontekstu nije upitno da Solin bijaše čvršće u rukama kralja negoli Zadar od trenutka kad mu je papa predao gradove carske Dalmacije koji mu politički i nisu pripadali: L. MARGETIĆ, *Venezia, Bisanzio e l'occupazione di Zara*, *Studi Veneziani IV*, 1980., 287-288.

⁶⁴ Oni, naime, 1060-ih godina ostaju u javno-upravnim dužnostima vezani poglavito za Zadar: N. KLAIĆ, 1976., 92, no kao i prije ugled održavaju učinkovitim nastupima posebice zajedno s Petrom Krešimirom IV., kojem su i rodaci. Iz svojih redova, uostalom, u 11. stoljeću dali su gotovo sve zadarske biskupe i većinu benediktinskih opata i opatica. U tom kontekstu nije nevažno da je spomenuti kralj čuvenu frazu o širenju države na moru i kopnu naveo u darovnici samostanu Sv. Krševana pod opatom Majom u nazočnosti biskupa Stjepana Madija, a da se u toj kronici samostana Sv. Marije čuva predajni zapis o Čiki i Vekenegi kao *kraljicama Dalmacije* (I. OSTOJIĆ II, 75).

činiteljima značajnih preobrazbi zapodjenutih diljem podneblja, višestruko prožimanje činitelja koji su gradili nove pozornice dalmatinske kulture i povijesti. Zato lakše pretpostavljamo da programsko zajedništvo solinskih djela s najprestižnijim umjetničkim iskazima, proizlazi dijelom iz jedinstva *regnuma i sacerdotiuma*, odnosno sraslosti te međusobne uvjetovanosti ili ovisnosti svjetovne i crkvene vlasti, što bijaše protkalo većinu nazora ondašnjeg katoličkog svijeta.

U takvim prilikama poveznice Solina sa Zadrom vjerojatno ipak u susjedstvu Splita nisu urodile izražajnijom nazočnošću društveno-političkog vodstva sjevernijega grada. Ali je tijekom zrelog 11. stoljeća neprijeporna bila povezanost kraljevske kuće s njima čak unutar njezina najjačega gnijezda. Prema tome, ako svo razlaganje o Madijevcima i ne mora izravnije ukazivati na nastanak izvrsnih spomenika poput našeg reljefa, ono utvrđuje zgušnjavanje kulturnog tkiva što je, vođeno podsticajima iz Zadra, omogućilo stvaralaštvo tog tipa. Pritom nipošto ne treba zaboraviti da je zadarska crkva Sv. Ivana (kasnije prozvana Sv. Nediljice) bila arhitektonski obrazac solinskoj crkvi u kojoj su iskopani dijelovi *cancellae* morfološki najrodnijih plutejima iz prve. No i bez toga, slijedom zalaganja Petra Krešimira IV. na čašćenju svojih predaka i neodustajanju od solinskih njihovih uspomena,⁶⁵ pruža se dovoljno razloga zahvatu značajnih razmjera u Solinu, s oslanjanjem na iskustva središnjeg grada Zadra, možda i razvijenijeg nekog središta. Možemo vjerovati da je s tim zahvatom, pokraj ruševina rimske metropole Dalmacije, djedovskom lenu nadomak nadbiskupskog središta, ali na tradicionalno nacionalnom teritoriju, mudri kralj planirao obnoviti ulogu, i to ne samo radi unutrašnjeg jačanja prostorne jezgre svoje države vezane na kliško sjedište, nego i radi ukupnog okretanja prema moru. Tome posebice u prostornom uređenju jedne od ključnih mikrozona države, Solin bijaše više nego pogodan i zbog raskrižja starih cesta,⁶⁶ odnosno dobre uključenosti u najprometnije poteze ondašnjeg života.

Valjda se zato i jedno od uzornijih ostvarenja razdoblja, bazilika Sv. Petra i Mojsija, podignuto sudjelovanjem još uvijek nedokučivih nam svih plodotvornih činitelja, smjestilo na glavnome putu između Klisa i Splita. Na kraju tog puta - podsjetimo se - bijaše pred zidinama nadbiskupskog grada spomen na Lovru i Petra Krešimira uklesan na nadvratniku također sintezno u duhu 11. stoljeća osmišljene bazilike Sv. Eufemije,⁶⁷ a u prvostolnici grobovi iz Solina donesenih dalmatinskih prvomučenika. Svim tim sadržajnim točkama, ujedno i povijesno-prostornim koordinatama

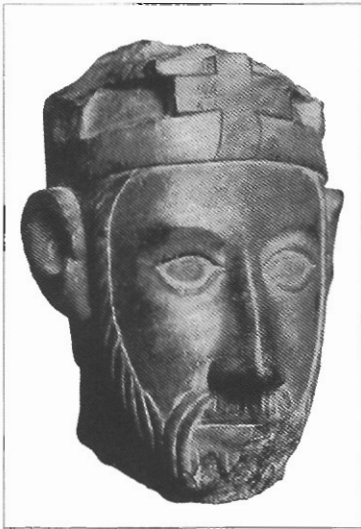

Glava norveškog kralja Eysteina Magnussona, oko 1120. godine.

⁶⁵ O tome uz spomenuti, a nepotvrđeni podatak da je pokopan u Solinu na Otoku, daje na znanije navod *gestis antecessorum nostris regum...* u njegovim listinama. CD I, 82 iz 1069. godine, što se tumači postojanjem životopisa predaka ili kratkih jednostavnih povijesti dinastije, odnosno zbirka povelja i darovnica: F. ŠIŠIĆ, *Priručnik...*, 248-251., te J. STIPIŠIĆ, *Hrvatska u diplomatskim izvorima, Hrvatska i Europa I*, 1997., 291, 294 i 325. Ako je posljednji određena etičnost, nipošto strana razdoblju (vidi: I. GOLDSTEIN, 1995., XII/5, "Stvaranje svijesti o vlastitoj povijesti") možemo se podsjetiti i na pisano ranosrednjovjekovno pravilo po kojem su i slike, izrađivane te čuvane s osobitim razloga podsjećanja na događaje iz prošlosti, bile shvaćene kao *memoriae rerum gestarum*: R. ASSUNTO, 1975., 79. To bi se moglo odnositi i na nastanak reljefa, osobito s obzirom na prvotnu njegovu svrhu u našem tumačenju.

⁶⁶ Vidi: I. BABIĆ, *Prostor između Trogira i Splita*, Trogir, 1984. Usp.: I. GOLDSTEIN, Uloga užeg i šireg salonitanskog područja u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj prošlosti. *VAHD* 85, 1995., 117-129.

⁶⁷ Po mojem mišljenju crkvi Sv. Eufemije (C. ELSKOVIĆ, 1948.), treba pretpostaviti još uvijek nedovoljno proučen i naglašen ranokršćanski postanak. Na svoj način taj potvrđuju navodi o *cella s. Dujma* na njezinu mjestu (CD I, 80), a nezaobilazno je da se nalazi pred ulazom u Dioklecijanovu palaču, na kraju one ceste iz Solina kojoj je na drugome kraju crkva Sv. Petra i Mojsija, odnosno starija ranokršćanska bazilika. Sve to s obzirom na materijalne ostatke i tipološke odlike zgrade u našoj arheologiji nije dostatno razjašnjeno.

Glava ugarskoga kralja iz Kalocsa, rano 12. stoljeće, Budapest Museum.

davnašnjeg života, dajemo nemalo značenje s obzirom ne samo na pojedinačni im značaj, koji stoljećima prethodi društveno-političkoj povezanosti Krešimirove stečevine, nego i na međudjelovanje crkve i države što se ostvaruje na zasadama Reforme i njezina sređivanja vjerskog i svjetovnog života. Usporedna pak zalaganja kralja i biskupa kao njihovih poglavara za onda moderno ustrojstvo društva i svijeta, uostalom, nanizala su skupna javljanja u pisanim dokumentima kao i pri drugim znanim spomenicima, među kojima bi solinska bazilika trebala imati jedno od najprestižnijih mjesta.⁶⁸

Njezinu programsku zadanost na zanimljiv način osvjetljava i kratkoročnost službe, jer je - tragom sačuvanih vrela - nakon izmaka 11. stoljeća prilično brzo zanemarena; doslovce je zamukla mimo ikakvih dodira s javnim zbivanjima. Po svemu sudeći ostala je bez neposrednih uzdržavatelja netom joj je zamrla uloga u vezi s memorijama Trpimirovića na Otoku. Samo tako, naime, skloni smo objasniti daljnje pomanjkanje spomena moćnog samostana Sv. Mojsija koji je još 1078. godine primao darovnice Krešimirova zakonita nasljednika.⁶⁹ Daljnje naizgledno presahnuće vjerskog žarišta uz podređivanje samoj splitskoj nadbiskupiji, sljedno svojem ponašanju i podređenom odnosu prema Crkvi, prouzročio je Zvonimir. Budući da je on sa svim dobrima iste godine prvostolnici bio prepustio crkve Sv. Marije i Stjepana na Otoku, vjerojatno se ispraznio i samostan, također na prvoj medi kliške županije otkada splitska crkva u nju posjedovno zadire. Međutim, tome potpomažu i opća gibanja unutar latinske Crkve, kad se od samog početka 12. stoljeća različitim odredbama iz Rima prikraćuje snaga benediktinaca i nameće premoć dijeceza.⁷⁰ Redovnicima su zacijelo odbijena sredstva i načini opstajanja, te oni kao zajednica ovdje vezana uz kraljevsko gospodstvo nestaju s njime iz ovog prostora.

U istome, pak, prostoru počevši s Kolomanom II. od 1103. godine teku potvrde ugarskih kraljeva na prava središnje vjerske ustanove iz obližnjega grada, više na posjede prvobitnog bogatoga svetišta negoli na održavanje obrednoga mjesta.⁷¹ Valjanost potvrda na svoj način kazuje i slijed usporednih kraljevskih priznavanja prava gradskim upravama koje nadasve time jačaju svoje autonomije. Pomnijim čitanjem možda bi se u drugoj ispravi mahom istog značaja, izdanoj 1158. godine od kralja Gejze II. moglo razaznati sjedinjavanje zemljišnih imanja: *possessionem eccle-*

⁶⁸ Podrobna arheološka dokumentacija: A. PITEŠA, u: *Starohrvatski Solin*, 1992, 144-151. Nezamiječena je ostala nipošto neopravdana opaska da se - prema starim fotografijama - između otkopanih ulomaka kamene plastike ima i onih koji pripadaju mlađem sloju.

⁶⁹ F. RAČKI, *Documenta*, 119-120. Zapravo je zadnji spomen oko 1106. godine kad se uz jamstvo dalmatinskih biskupa razgraničuju imanja crkve Sv. Mojsija, pa se navodi Grgur, opat samostana Sv. Petra (CD II, 12) koji je možda istovjetan onome iz 1111. godine spomenut u sporu s ostrogonskim nadbiskupom (CD II, 16-17.). Upitno je da li ti dokumenti možda kriju raspad zajednice, ali ne i pravne jedinice crkve Sv. Petra i Mojsija kod koje se i drugdje sa zamjetljivom nedosljednošću pisalo odvojeno titulare crkve i samostana.

⁷⁰ Usp. H. JEDIN, 1971., vidi i D. FARLATTI, III, 276. Već prije (172) isti tumači kako je kralj Bela podario dotadašnjem stridonskom nadbiskupu (prijepis listine 173) Gaudiju, po naimenovanju u Splitu, *aedem S. Mariae de Salona cum omnibus praediis et vectigalibus anexis* obnovivši i proširenom diplomom potvrdivši očitu Zvonimirovu donaciju: CD I, 125, iz 1078. godine koja već sama po sebi otkriva važnost imanja crkava Sv. Marije, Sv. Stjepana i Sv. Mojsija u Solinu.

⁷¹ T. SMICIKLAS, CD II, 16-17. Zapravo se Teobald, prepozit ostrogonske nadbiskupije, u ime kralja zanima za sudbinu zemalja. Ta pojava poprilično širi obujam. Usp.: N. JAKŠIĆ, O katedralama hrvatske i ninske biskupije, *Rudovi Fil. fak. Zadar XXVII*, 1988., 124-132, gdje govoreći o Kninu upravo temeljem ovih isprava upozorava kako se interes splitske crkve prema tim darovanjima svodi na ekonomsko korištenje posjeda a ne i na čuvanje nekoć kraljevskih sakralnih objekata. Na istome putu, uostalom, Gejza II. dariva nadbiskupiji i selo Srinjine potvrđujući prava iz donacije čak kneza Branimira: CD II, 83.

siarum S. Stephani et S. Moysis de Salona,⁷² ali je dvojbeno da li te zabilježbe s obzirom na uvjete svojeg nastanka podnose takve analize. Ipak je nezaobilazno daljnje veće zanimanje za dobiti s imanja, negoli za samu crkvu koja se kao teško dokidiva ustanova ili građevina u sličnim povodima spominje do 1197. godine, a potom tone u zaborav.⁷³ Može se pratiti kako je zamirala usporedno s udaljavanjem života od Solina koji se gubi u bezsadržajnim poljima sa izumiranjem starohrvatskih vladara te premještanjem državnih središta u kopno, sve dalje k sjeveru. Kako od dolaska Arpadovića u predjelima ruševnoga antičkog grada Solina, već i zbog blizine Splita nisu narasla veća naselja, može se slutiti da je nedostajalo pučanstva koje bi savršeno uređeno svetište uzdržavalo na snazi. Štoviše, potpuni izostanak kasnijih spomena značajne crkvene građevine čak i u svezi s ruralnim naseobinama, jamči da je razmjerno brzo sve otišlo u nepovrat.

Neovisno i o mogućnostima naknadnih ispisivanja ili prepisivanja pojedinih listina, o udaljenosti dvorskih kancelarija, o možebitnoj neupućenosti sastavljača te o stasaloj potrebi krivotvorenja posjedovnih prava (o čemu se inače široko raspravlja), ti navodi baš i ne omogućavaju čvrste zaključke o opstojnosti svetišta, ali ga ni ne poriču. Upitna je svakako upućenost izdavatelja isprava, koji vjerojatno mehanički prenose navode, a proizvoljno mijenjaju nazive, ali se ipak neke slutnje mogu stvoriti slaganjem s drugim zaključcima. Idući davnim vremenom svakako se čini značajnim da u Belinoj darovnici splitskome kaptolu 1138. godine slove tek dobra Sv. Marije kao matične crkve iz Solina, što se ponavlja u Gejzinoj potvrdi iz 1143. godine,⁷⁴ pa se Sv. Mojsije ne navodi sve do u drugu polovicu 12. stoljeća. Taj prekid - po našem mnijenju - odaje sjedinjavanje zemljoposjeda na negdašnjem dvorskom lenu Trpimirovića. Zajedno se valjda stoga 1158. godine javljaju bez potonje opet *monasterium S. Stephani et S. Moysi de Salona cum omnibus pertinentiis ipsorum*,⁷⁵ a o crkvi se ništa ne znade jer malo tko o njoj i vodi računa. Odlučna, dakako, ostaje činjenica da više nikad nema nikakva spomena dužnosnika tih crkava ili samostana iz kojih su prvotne nazočnosti u javnome životu bile jasno bilježene. Oni su ne samo prestali sudjelovati u zapisanim događanjima, nego su i nestali s povijesnih poprišta. Stoga s manje povjerenja uzimamo nabranje kralja Stjepana III. iz 1163. godine: *capellam etiam S. Stephani et Sancti Moysi de Salona, cum omnibus eas pertinentibus quas pater noster Rex Geysa concessit eidem Ecclesiae S. Domnii*,⁷⁶ što je nalik mehaničkom navođenju bez pojašnjenih podloga.

⁷² CD II, 87, D. FARLATI, III, 178, prethodna Gejzina listina (174) potvrđuje posjed *ecclesiae S. Mariae, quae juxta rivum Salonitanam ciuitatis est sita, cum omnibus suis appendiciis, tum in terris quam in vineis atque hominibus, sive molendinis*, pa je očito da naslov crkve povlači za sobom šire pripadnosti. Povezano uz očitavanje povijesti samostana Sv. Stjepana usp. I. OSTOJIĆ, II, 310-311

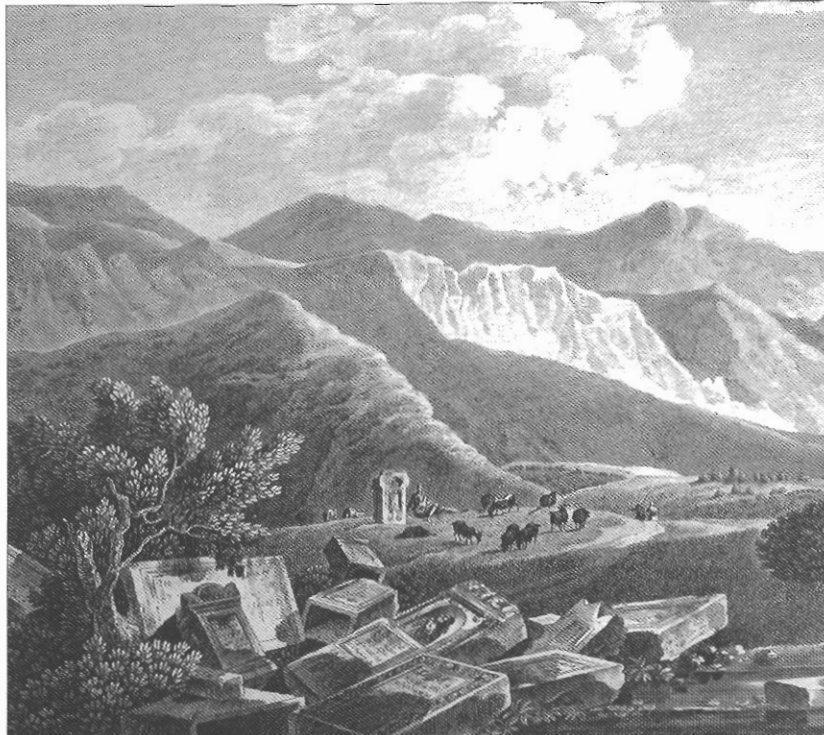
⁷³ Vidi i: A. GRGIN, Istraživanje starohrvatskih spomenika po splitskoj okolici, *Narodna starina* 12, 1933, 11-12. I. OSTOJIĆ, II, 306, unatoč činjenici npr. da su rimski pape višekrat nastojali uvesti red u stanje zemljoposjeda splitske crkve: CD II, 91 i 118. iz 1162. i 1170. godine.

⁷⁴ D. FARLATI, III, 173-174. Zaključivanju pomaže npr. životno bitno drugačije stalno darivanje, u doba Petra Krešimira također utemeljene splitske zajednice crkve i samostana Sv. Benedikta: CD II, 33, 44, 54, 57.

⁷⁵ D. FARLATI, III, 178. U tom smislu višekrat raspravlja i L. KATIĆ, 1993. No, budući da se zapisi pozivaju na svetište, bili bi bespredmetni ako iza njih ono uistinu ne stajalo, te ih u tom smislu možemo smatrati vjerodostojnima bez obzira na razlike u nazivima.

⁷⁶ D. FARLATI, III, 184. Očito je cilj kraljeve potvrde - CD II, 93, čuvati prava splitske crkve od pritska feudalnih velikaša na terenu. U to vrijeme splitska općina ne priznaje više vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva nego Bizanta, a dolazi u sukob sa svojom crkvom što će potrajati: G. NOVAK, 1957., 81-86.

Bakropis Solina. Cassas - Lavallée,
1802. godine

Trajnost osobitog zanimanja katedre Sv. Dujma prema solinskim terenima, naravno, bijaše mahom određena tamošnjim vodama, odnosno mlinicama spominjanima poput glavnih izvorišta dobiti koja se grade, dobrima koja se obnavljaju i dijele, umnožavaju i stalno zbrinjavaju,⁷⁷ te lakše razumijemo i izravnija zanimanja crkvenih tijela prema tom području. Slabu vjerodostojnost nekih navoda iz udaljenog vrela o svetištu kojemu želimo dokučiti sudbinu, svjedoči činjenica da se s većim obvezama davanja metropolitanskoj crkvi, 1185. godine, na crkvenom saboru u Splitu pod posjedom prvostolnice Sv. Dujma bilježe redom: *ecclesias S. Mariam, S. Stephanum, S. Moyssem*, iz Solina a iz Knina *S. Bartholomaeum*.⁷⁸ To, kao i sva druga spominjanja istog svetišta među naizgled najistaknutijima, svakako svjedoči jačinu i njegovih pripadnosti, o kojima se vodi toliko računa upravo čuvanjem njegove jednoznačno imenovane ustanove. U istim okvirima 1192. godine čak i papa Klement III. potvrđuje splitskom nadbiskupu prava nad istima, iako Sv. Mojsija navodi kao drugu crkvu uz svima istovjetni dodatak *cum omnibus pertinentibus suis*.⁷⁹ Slijedeće godine kralj Andrija II. izdaje na stare darovnice predaka: *...confirmo Beato Domnio capellam Sancti Moysi, et Sancti Stephani in Salona*, što bi se

⁷⁷ Vidi: CD II, 189. 192-194. Inače se crkvena imanja na istome zboru čuvaju pod prijetnjom ekskomunikacije. D. FARLATI, III, 220. Proces njihova uvećavanja svjedoči 1201. godine i Belino darivanje, najprivrženijem mu nadbiskupu Bernardu, solinski mlinica, za koje se veli da prije pripadahu hrvatskom banu (ISTO, 233). Zbog njihove pak važnosti nadbiskupija će se i kasnije spominjati: CD III, 392.

⁷⁸ D. FARLATI, III, 214; upravo pložaj navoda u spisima koncilskih zaključaka daje na znanje da je riječ o posjedima, a ne sakralnim građevinama ili mjestima, jer se u prethodnoj i slijedećoj raspravi govori o raspodjeli terena po primorskim biskupijama. Inače su opće poznata nastojanja grada Splita, odnosno njegove crkve kao vodeće ustanove, za uzdržavanje zemljišnih imanja. To se začelo zbiva zato što im praveći povećanje bijahu u srednjem vijeku nerazmjerno ograničene u odnosu na druge gradove uzduž obale. Može se naslutiti da je tome razlog upravo u jačem pritisku *hrvatske strane* da se približi najvažnijim mjestima na rubu Jadrana.

⁷⁹ D. FARLATI, III, 224. Iz istog se dokumenta izvodi sukladna sudbina (N. JAKŠIĆ, 1988.) solinske crkve i kninske Sv. Bartholomeja koja je s uvjerljivom vezom uz Benevento (N. BUDAČ, 48/V) počela postojati još prije doba kralja Petra Krešimira: CD I, 28. U 12. stoljeću još se spominju njezine službe, a ne samo pripadnosti.

možda moglo shvatiti kao jedno zdanje, pa upućeni povjesnik D. Farlati u komentaru iz 18. stoljeća tumači *duas aedes in agro Salonitano*.⁸⁰

Očito je zamjetljivi nered u nazivima među izvorima tijekom 12. stoljeća izazvan zanimanjem ne toliko za "capellu" ili "ecclesiu" Sv. Mojsija, odnosno njezin "monasterij", nego za ono što joj pravno prije bijaše dodijeljeno, tj. zemljište koje posjedovaše u okolici. Upravo stoga je i čuvana njezina ustanova, održavana više naslovno zbog neugašenih posjedovnih prava, negoli stvarno i po primarnoj bogoštovnoj ulozi učinkovito. I neujednačeno pisanje u jednini ili množini, prema dodatnim srokovima neujednačeno - predmnijevam - također proistječe prije iz neupućenosti tvorca isprava u zbiljno stanje, negoli iz njihove gramatičke neizučnosti. Nadasve treba vjerovati da nitko, tko je uistinu vidio tu crkvenu građevinu u prostoru, nije se usuđivao niti ju je uopće mogao nazvati "kapelom". Premda nema dokaza o zatiranju bogomolje, ona je u svakom slučaju po nabrojenim zapisima pripadala prošlosti jer se stalno potvrđivahu prvotne darovnice iz Zvonimirova doba, među kojima nema glasa o samoj crkvenoj građevini koja nas zanima poradi mogućeg pojašnjenja njezina praznjenja.

Slično se *ecclesia S. Moysii* javlja u reambulaciji zemalja splitske nadbiskupije 1397. godine, sastavljenoj koliko prema starim listinama u kaptolskoj kancelariji, toliko i izravnim zapažanjima na terenu.⁸¹ Budući da je u istom smislu 1338. godine zapisana s titularom Sv. Petra, očito je uzeta kao odredišna točka u prostoru, što je nedvojbeno mogla biti i kao ruševina, odnosno zgrada lišena obredne svrhe i života.⁸² U prilog takvom shvaćanju ide i izvod iz posljednjeg (zasad uočenog) spomena gdje se zaštićuju prava nadbiskupije, koja su prije potvrdili kraljevi i papa na *multis et diversis terris ac territoriis et juribus Ecclesiarum seu Capellarum Sancti Moysii et S. Stephani et terris omnibus infra muros Salonae, sicut fluvis currit a supradicta ecclesia S. Moysii usque ad pontem, et usque ad arenam*.⁸³ Neprijeporno se, dakle, navode i ona zdanja koja su davno prije izgubila svoje sadržaje (arena = rimski amfiteatar), ali se pamte pa izravno i bilježe jer se u vidu ruševina isticahu barem svojom pojavnošću u krajoliku. Tim slijedom možemo zaključiti da svaki arhivski spomen crkve Sv. Petra i Mojsija nipošto ne znači njezin stvarni život, a kamoli opstanak u obrednoj ili nekoj drugoj službi. Drugim riječima, ti su zapisi u historiografiji odigrali svoju ulogu za određivanje položaja krunidbene bazilike,⁸⁴ ali ne bi morali podjednako važiti za spoznavanje njezina tra-

⁸⁰ D. FARLATI, III, 228. Inače se obnavljanje prava i povlastica (CD II, 289, CD III, 62) na te posjede koji više i nemaju svoju crkvenu jezgru, po svoj prilici vrši redovito zato što se izvan teritorija splitske općine ista zemljišna vlasništva čine ugroženijima.

⁸¹ O tome: L. KATIĆ, Reambulacija dobara splitskog nadbiskupa 1397. godine, *SHIP* 5, 1956. odj. IX. Posebno u sažetijem prikazu: G. NOVAK, 1957., pod naslovom *Reambulacija posjeda splitske crkve* ističe i nama znakoviti podatak kako *splitskoj nadbiskupiji Ladislav 1397. g. nije htio priznati posjed i prava crkava sv. Mojsija i sv. Stjepana te još neka zemljišta i mlinove u Solinu*, jer sve to pokazuje kako one bijahu izjednačene i u svijesti vladara o općoj važnosti obrednih mjesta osebujne prošlosti na terenu.

⁸² ISTI, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, Split, 1993., 335-341, uz donesenu Calergijevu kartu iz 1675. godine sa zabilješkom *Vestigie d' un monastero di San Pietro*, što je istraživaču otpočetka pomoglo pri ubikaciji crkve. Vidi i: Ž. RAPANIĆ - L. KATIĆ, *Prošlost i spomenici Solina*, Split, 1971.

⁸³ D. FARLATI, III, 341.

⁸⁴ Vidi: L. KATIĆ, 1929. i 1943., gdje raščiscava ta pitanja na posve prihvatljiv način. K tome je razmjerno kratkotrajni opstanak te ranoromaničke crkve prouzročio i njezin nestanak sa zemljina lica, te se uopće ne javlja ni u vezi s kasnijim seoskim zajednicama i drugim oblicima života na tome prostoru. Zato i mislimo da je nedvojbeno kao kraljevska zadužbina slijedila usud dinastije Trpimirovića.

Bazilika Sv. Petra i Mojsija na Šupljoj crkvi u Solinu - pogled s istoka pri iskopavanju 1931. godine

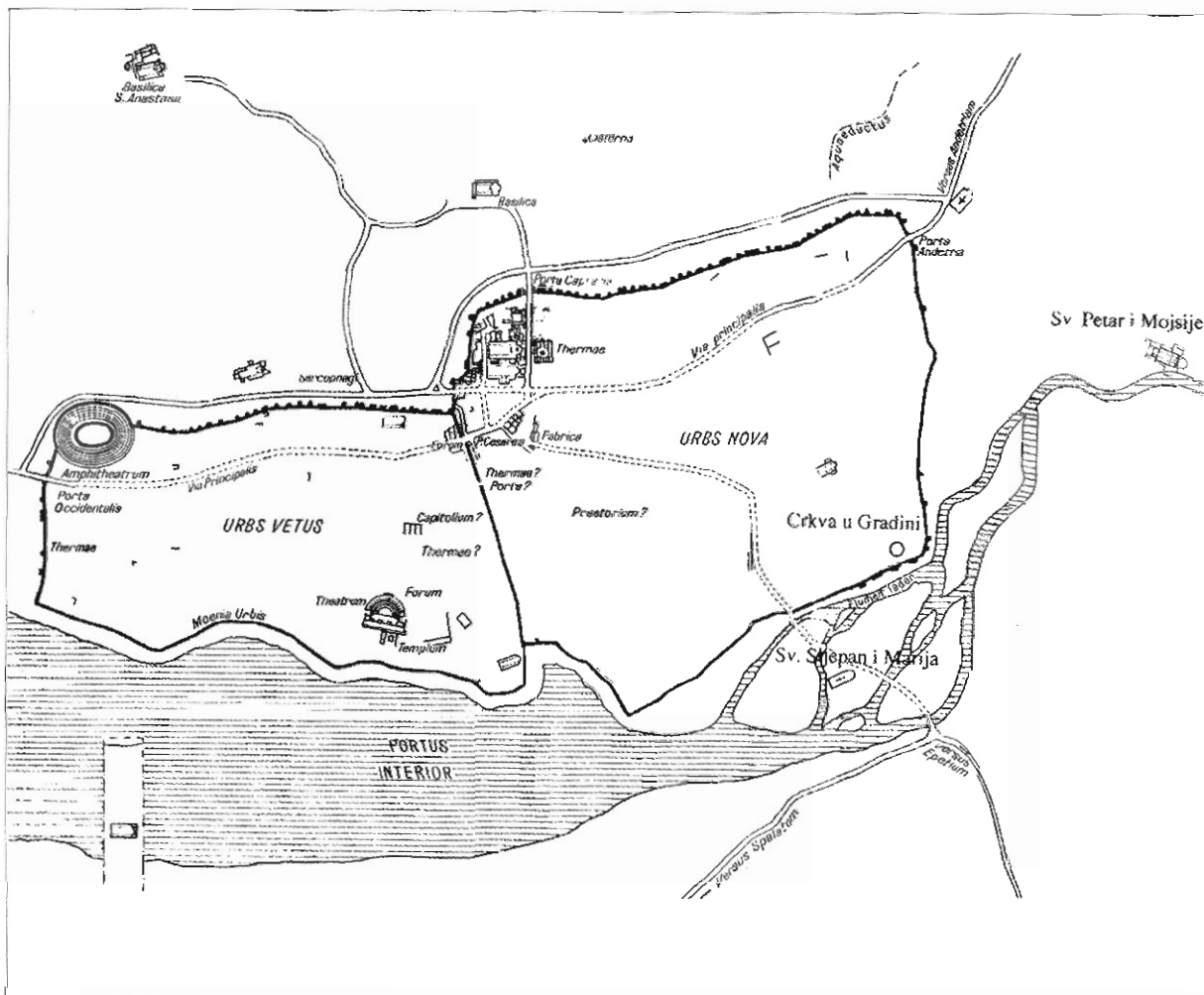

janja u obliku koji ne bi dopuštao iznošenje čvrstog namještaja iz njezine unutrašnjosti.

U tom vidokrugu prilično toga ostaje nepojašnjeno, a gotovo ništa zajamčeno, te bi se moglo kazati da vlada stanje posve nalik nedoumicama o obližnjim crkvama na Otoku,⁸⁵ valjda tipično za slabo napuštene krajeve i zato s oskudnim pokazateljima povijesnog kontinuiteta. U tom smislu valja povjerovati da su prestankom vladarskog posjeda prestala djelovati tamošnja svetišta. Činitelji koji su u svoje ruke preuzeli razvoj društva, očito više nisu imali ni trunca poštovanja prema politički izvorno prestižnim mjestima. S druge strane, izgleda da je poganski prezir prema materijalnim dobrima Crkve iz njedara katarsko-dualističkog ondašnjeg pokreta pojačao strahove od mogućeg njihova gubitka. Dok je o crkvi ili samostanu Sv. Mojsija poslije kraja 12. stoljeća uslijedila pretežita šutnja, koju možda mogu prekoračiti slučajevi formalnog pozivanja na predaje, čak i pravne istine, nezaobilazno je u rokovima koji nas zanimaju veća pažnja bila poklanjana plodnim zemljišnim imanjima, nadasve mlincama i solanama (općenito najjačim proizvodnim pogonima onoga vremena) negoli crkvi samoj. Zato i ističemo uvjerenje da je ona svoja vrata uglavnom zatvorila s nestankom narodnih vladara, a time i opslužitelja posebnih obreda koje više nitko nije ni nalagao ni nadzirao pa zacijelo niti svetište uzdržavao.

Svejedno, u suglasju s drugim spoznajama i slutnjama mogao bi se zadnji spomen iz niza darovnih potvrda bez načelnih poteškoća uzeti jedino kao krajnji rok za održanje *cancella* u urednoj crkvi. Odnosno, završetak 12. stoljeća javlja se kao možebitni *terminus ante quem* odnošenju mramornih pluteja ili nekog sličnog poteza kojim se dokida izvorna funkcija prezbiterija. S time se, uostalom, prilično slažu opažanja o samome krstioničkom zdencu u Splitu, načinjenom od starih klesarija u novome liku, tako da i on možda nosi temeljnu onodobnu ideju sveopćeg svjesnog *renovatio*.

⁸⁵ Vidi : Ž. RAPANIĆ - D. JELOVINA, Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu, *VAHD LXX-LXXI*, 1969.; A. DUPLANČIĆ, *Crkve kraljice Jelene*, Split, 1999.; R. BUŽANČIĆ, *Srednjovjekovne građevine na Otoku u Solinu*, *PPUD 37*, 1999.

U sagledavanju tog problema ostaju i dalje nedoumice: kako to da je pri arheološkom zahvatu u crkvi nađeno razmjerno malo ulomaka ukupnog postava septuma s ciborijem i još ostalih dijelova crkvnog namještaja.⁸⁶ Ne čini se lako mogućim da su zaostali u prostoru netaknuti nakon što su ostali dijelovi mramornog namještaja - možda - još kao čitavi stvarno odneseni u Split gdje je od njih načinjen krstionički zdenac. Ako se to tako zbilo, postaje upitno doba koje je to omogućilo s obzirom na trajanje ove solinske crkve, a također su upitne i okolnosti koje bi dopustile da preostali dijelovi prežive u njezinoj prostoriji brojna stoljeća kad se ona sporadično ipak spominje. Opravdanje u svakom slučaju teško odgonetljivom redoslijedu događanja s raznim proturječjima među naizglednim rješenjima, valjda pruža i činjenica dugog vremena slabe posjećenosti obrednoga mjesta. Vrlo vjerojatno je ona bila lišena kulta kojem pripisujemo regalno-dinastijski značaj, od nekog doba i zatvorena, jer je na prostoru koji bijaše izložen selidbama ljudi u prošlosti, te uistinu ima značajke vjetrometine. Tako su iz svijesti ionako malobrojnog i

Arheološka karta Solina.
(prema F. Dyggve - R. Bužančić)

⁸⁶ Vidi podatke koje daje Ij. Karaman 1930. godine uz iskopavanje (u bilj. 12) svakako nedostatne za odgovore na brojna pitanja koja se postavljaju oko podizanja i opremanja crkve. Nadalje, iz njezina zamitanja, doslovce se prepušta rušenju s kojim zasigurno nestaje jedan dio mramornog namještaja, pa se lakše odgonetava za što je na zdencu u splitskoj krstionici samo šest ploča na broju, te nije sačinjena uvjerljiva niti inače obvezatna simetrija prvobitne cjeline (pogotovo s dopunama znanja o veličinama pojedinih dijelova).

nestalnog pučanstva Solina (koji ne izrasta u romaničko središte!) izbrisani sadržaji u njoj prethodno njegovani.

No, s jedne strane gledajući u Splitu ploče iz Solina, a s druge prateći iskopavanje sitnih ulomaka, po mnijenju većine jednog te istog *cancellata* na položaju Šuplje crkve, nužno je barem približno dokučiti kad je svetište Sv. Petra i Mojsija prestalo živjeti u obliku koji ne bi dopustio raznašanje opreme. Izravnih podataka u tom pravcu nema i teško će ih uopće biti moguće saznati, pa nužno govorimo o stanjima u neposrednoj okolici koliko ih se može posredno izlučiti. Nažalost, u svemu ne pomažu ni grobni spomenici jer nemaju natpisa iz srednjeg vijeka, kad je korišten i određeni broj poganskih sarkofaga zatečen na licu mjesta. Neki su od njih u predvorju bili postavljeni sukladno ikonološkom objašnjenju tipa građevine, ali je sve ostalo zakriveno tajnovitošću poput same smrti kralja, zaslužnog za oblikovanje cjeline.

Na polju političke povijesti može se povodom gašenja uglednog svetišta naredati niz događanja još od nastupa novih kraljeva Dalmacije i Hrvatske, odnosno od početka 12. stoljeća. Malo prije toga - slovima npr. znamenite *oporuke Petra Crnog* - granica između pravnih ovlasti susjeda općenito ne bijaše jako naglašavana.⁸⁷ S obzirom na prohodne ceste između životnih jezgri posebice bijaše labava na riječici Jadro, nadasve kraj Otoka pri njezinome ušću, gdje je splitska crkva već i zajamčenim imanjima zalazila na površine kliške župe, a promet se odvijao slobodno.⁸⁸ Zapravo je okružje i postavljeno poput svojevrsnog predvorja Splitu, što je valjda i zgusnulo izgradnju srednjovjekovnih bogomolja. Ali su s dolaskom ugarskih Arpadovaca na prijestolje kraljevstva odmah porasle napetosti, jer ni *Splićani nisu znali što kralj kani učiniti s gradom i građanima*, kako piše Toma Arhidakon i nastavlja ogledom trenutačnih stanja: *Tada se kralj i njegovi velikodostojnici nadoše wrijedeni... pa utaborivši se nedaleko od grada, stanu pustošiti polja i pljačkati. I tako se zgodi da su Splićani odlučili radije podnijeti pogibelji i štete negoli primiti jaram ugarski.*⁸⁹ Iz toga i svega što slijedi može se shvatiti kako su oko rječice Jadra rasle napetosti, jer tu bijaše granica odavno suprotstavljenih polova dvaju jakih društava: neovisnosti usmjerenih splitskih građana pod zaštitom crkve, te nositelja državotvornih nastojanja u redovima hrvatskog stanovništva.

Otada se u prostoru koji promatramo raspliću sukobi raznih činitelja, počev od pokretanja ugarske vojske u osveti za napad Splićana na posadu u gradu, do čestim oružanim sukobima popraćenim smjenjivanjima njihove vrhovne vlasti od strane Bizanta ili Venecije. Navode se tako četo- vanja oko Splita, potvrđena i nepotvrđena rušilačkim učincima kralja

⁸⁷ Vidi: V. NOVAK - P. SKOK, *Supetarski kartular*, Zagreb, 1952. Također: I. OSTOJIĆ, Kad je osnovan samostan Sv. Petra u Selu, *SHP* 7, 1960., 143-157. To što taj kartular nije pisán beneventanom nego karolinom, opravdava se bliskim odnosima samostana s nadbiskupom Lovrom (nav. dj. 1952., 129), koji bijaše pod utjecajem Grgura VII. navodno nesklonog tradicionalnom pismu u bizantskoj Dalmaciji. Premda se takve tvrdnje kronološki ne slažu, bit će, zbog dugo predlaganih datiranja našeg reljefa u doba kralja Zvonimira, a time i pape Grgura, zanimljivo vidjeti je li ovaj ustinu nastupao kao neprijatelj beneventanskim predajama.

⁸⁸ Usp.: L. KATIĆ, Granica između Splita i Klisa kroz vjekove, *SHP* 4, 1958., 187. Međutim su učestali sukobi oko mlinova - npr. nadbiskupa Bernarda s građanima već 1203. godine (CD II, 30).

⁸⁹ Prema: TOMA ARHIDAKON, *Kronika*. XVI. Ne treba zaboraviti da je pisac, osjećajući tegobe blizih granica i pritiske na uske općinske terene oko grada, time i slabljenje nadbiskupije o kojoj izravno brine, u slijedu s tim opisima zamjerao Splićanima što nisu uzeli Klis u svoje ruke, kad im ga je kralj Andrija nudio u zahvalu za prijem križarske vojne (ISTO, XXV).

Stjepana 1124., pa dužda Dominika Michielija 1125., možda i Bele II. oko 1133., te bizantskog vojvode Duke koji uglavnom kopnenim putem vraća carsku vlast 1165. godine.⁹⁰ I to je izazivalo daljnje neprilike između crkvene uprave, u potpunosti odane Rimu, i svjetovne vlasti pa i općine koja, za razliku - piše se - od ostalih dalmatinskih, pokazivaše privrženost caru. Stoga se pokrenuše ugarsko-hrvatska vodstva iz pozadine pa i vojno posredovanje vojvode Relje, koji se *utaborio kraj grada i počeo da siječe vinograde i čupa voćke* do pobjedničkog ishoda 1167. godine.⁹¹ Uslijedili su sukobi s Klisom do sporazumnog mirenja 1171., potom razbuktala neprijateljstva s Poljičanima sve izravnija čak do 1222. godine.⁹² itd., te nema sumnje kako je stenjalo solinsko tlo postavši poprište raznostranih oružanih sukoba. Njihovu oštrinu sa svim posljedicama može se oslikati prema podatku da bogoslužna zdanja - primjerice - ovdje nisu štedjeli ni međusobno zbog posjeda zemalja zaraćeni obalni gradovi, nego su ih u vojnim pohodima rušili jednostavno kao što su harali naselja, palili kuće ili pustošili polja itd.⁹³

Razumljivo je, dakle, da su razgraničenja splitske komune i kliške županije na rijeci u Solinu bila podložna mnogim udarima koje je stara i ugledna crkva Sv. Petra i Mojsija pored opustjelog samostana teško uopće mogla izdržati. Nalazila se na terenu koji su češljale mnoge vojske, uključujući najposlije i križare kralja Andrije,⁹⁴ što se zadržalo neko doba oko grada prije ukrcanja na lađe 1217. godine, te ne izostajahu različite pljačke. Istovjetne je silnice zla tome mjestu trajno vodila i svijest o napuštenim vladarskim stanovima koji se crkve najvjerojatnije doticahu. O posljedicama svekolikih takvih zbivanja kao i većine ostalih upada nedostaje točnih povijesnih zapisa, no nedvojbeno su upravo kraj između Klisa, Splita i Trogira zahvaćala česta vojna haranja, češća i žešća negoli na drugim dijelovima uzmorja. Promišljanja vode sve do provale Tatara, koji 1242.- 43. godine do Jadrana stižu goneći kralja Belu i njegovu veliku pratnju, te pisana vrela oslikavaju stradanja zemlje i naroda.⁹⁵ Pri svemu,

⁹⁰ Pregled J. FERLUGA, 1957., 132-133. Na str. 137 prema izvorima izričito navodi Solin među mjestima koje je Jovan Duka predao upravi Nikifora Kalute, pod naslovom *dux Dalmatiae et Croatiae* koj je nakratko stolovao u Splitu na dužnosti namjesnika nove vlasti tada uspostavljenog bizantskog dukata. Nakon toga, unatoč zauzimanjima Venecije, područje se vraća pod zakonitu upravu ugarsko-hrvatskog kralja što se - između ostaloga - dokazuje potvrđama prijašnjih darovnica i povelja starohrvatskih vladara. Također: I. GOLDSTEIN, Bizantska vlast u Dalmaciji od 1165. do 1180. god., *Radovi ZHP* 30, 1997. 9-28.

⁹¹ O tome u Kronici Tome Arhidakona. Haranja terena višekrat predočuje većina pisaca o prošlosti ovoga kraja od ranoga ka zreloom srednjem vijeku.

⁹² Vidi G. NOVAK, I, 1957., 82, 103, smjene vlasti i obrate političkih stanja prati nizom podnaslova.

⁹³ Također prema navodu Tome Arhidakona povodom rata Splitskana i Trogirana oko sela Ostrog (gl. XXIX).

⁹⁴ ISTO, gl. XXV. U svakom slučaju prema takvim opisima stanja ne držim osobito uputnom činjenicu da se crkva Sv. Petra i Mojsija javlja nacrtana na dosta kasnijim grafičkim prikazima okolice Solina. Oni zapravo općedogovorenim kartografskim znakom bilježe mjesto njezinih ruševina, ne određujući točno stanje niti oblik zdanja. U tom smislu smatram zanemarivim i crtanje zvonika pred njezinim pročeljem, jer osim što odgovara uvriježenoj oznaci sa starih karata, slijedi i oblik ruralnih svetišta iz doba nastanka ovih prikaza, pa ne mora odavati - kako neki misle - postojanje svojevrstne derivacije *vestuverka* naše crkve.

⁹⁵ Mišljenje o rušilačkom pohodu Tatara - mahom prema Tomi Arhidakonu, gl. XLVIII. s težim posljedicama na solinske crkve iz ranog srednjeg vijeka, nalazimo u djelima F. Šišića, Lj. Karamana, pa i I. BABIĆ, 1984., 85, ali im se odlučno opire L. Katić, na više mjesta - otvarajući raspravu koja nije završena, a ni jednostavna. Također je Lj. KARAMAN, Starohrvatska umjetnost, *Časopis za brv. povijest* 1. 1943., 2, držao razlomljenost i nagorjelost kamena sarkofaga kraljice Jelene u obližnjoj crkvi na Otoku posljedicom prolaska Tatara. Povrh svega valja zapaziti podatak da nadbiskup Rogenje 1250-ih godina obnavlja u Solinu vjerojatno porušene mlinove i druge gospodarske pogone: D. FARLATI, III, 276, tako da pretpostavke o mogućim paležima nisu izlišne.

svetišta na otvorenome, razumljivo, bijahu izložena poharama onih koji su se - kako veli Toma Šplićanin - "hranili svojom okrutnošću". Zbog toga posve uvjetno u to doba smještamo i posljednje moguće udarce na solinsku crkvu, gotovo neizbježno već prije opustošenu do mjere koja teško da bi više mogla iznjedruti neke čitave svoje mramorne, građom i vrsnoćom obrade privlačne pluteje.